

MERITOKRATISMENS VÄRDEGRUND

Örjan Nyström

RAPPORT #61

MERITOKRATISMENS VÄRDEGRUND

Om jämlikhet och meritokrati

Örjan Nyström

Om författaren

Örjan Nyström (f. 1949) är författare och tidigare utredare vid LO Göteborg. Tillsammans med Hans och Lars Nyström har han skrivit lärobokspaketet *Perspektiv på historien för gymnasieskolan*. Under pseudonymen Per Forsman skrev han flera uppmärksammade essäsamlingar på 1980- och 90-talen, bland annat *Arbetets arv* (1989), samt under eget namn *Mellan anpassning och motstånd* (2001). Tillsammans med Anders Nilsson har han skrivit *Den sociala demokratins andra århundrade?* (2005), *Reformismens möjligheter* (2008), *Globaliseringen och jämlikhetens grunder* (2011), *Jämlikhetsnormen* (2012) *Flyktingkrisen och den svenska modellen* (2016) och samt ett antal rapporter för Tankeverksamheten. Örjan Nyström är hedersdoktor vid samhällsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

© 2018 Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg
Rapporterna ges ut i samarbete med Tjänstemännens socialdemokratiska förening
www.tankeverksamheten.se • tankeverksamheten@s-akademiker.se

Redaktion: Ann-Marie Ljungberg & Jimmy Sand

Meritokratismens värdegrund – om jämlikhet och meritokrati¹

1. Populism och teknokrati

I boken *Vad krävs för att rädda demokratin?* pekar författarna på att kampen för att försvara och utveckla demokratin idag har två huvudmotståndare.² Mest omtalad i den offentliga debatten är högerpopulismen. Mindre uppmärksammas som hot mot demokratin är en teknokratiskt förankrad makt (teknokrati betyder ungefär ”expertvälde”) som författarna benämner auktoritär liberalism. Den tar sig uttryck i att mer och mer av styrningen av samhället läggs över på institutioner utanför demokratins räckvidd, vare sig det nu handlar om en självständig riksbank med makten över penningpolitiken, juridifieringen av olika konfliktlösningsfunktioner, internationella handelsavtal, olika konkurrensmyndigheter och finanspolitiska råd med anspråk på att överpröva politiska beslut, eller mer allmänt ökade anspråk från en vetenskaplig expertis att forma maktcentra utanför de demokratiskt valda maktorganens domvärjo.

Sådana teknokratiska maktcentra möter vi på alla nivåer i samhällslivet, alltifrån kommunerna till nationalstaten och EU.³ Många av dessa drivs utifrån en uppfattning att demokratin genom valmanskårens och politikernas okunnighet och snäva egenintressen måste motverkas och pressas tillbaka av experter vars beslut sägs vara oberoende och sakligt grundade i vetenskaplig forskning. Allteftersom de når framgångar förstärks uppfattningen att samhällets problem inte kan lösas genom politiska reformer inom ramen för de demokratiska valda politiska församlingarna. De måste överlämnas till dem som vet bäst.

1 För vägande och fruktbara synpunkter på denna text vill jag tacka Ingvar Johansson. För dess slutliga utformning svarar jag naturligtvis helt och hållet själv.

2 Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson & Ingemar Lindberg, *Vad krävs för att rädda demokratin?* (2018).

3 Ett tema som utvecklas i Anders Nilssons och Örjan Nyströms rapport till LO:s jämlikhetsutredning, *Högerpopulismen och jämlikheten – en essä* (2018), kapitel 10, ”Den administrativt-byråkratiska statens legitimitetskris”.

Mellan teknokratins och högerpopulismens parallellt växande inflytande råder en ömsesidigt förstärkande process som från båda hållen underminerar demokratin. Teknokratins maktillväxt underblåser på den ena kanten populismens bild av ett elitstyrt samhälle, samtidigt som de populistiska partiernas ökade inflytande på den andra understödjer teknokratins uppfattning att samhällsproblemen är alltför allvarliga för att underställas ett känslostyrt och vilsefört folks inflytande. Särskilt sedan finanskrisen 2008 har den destruktiva växelverkan mellan dessa båda krafter eskalerat och fört oss in i ett helt nytt, mycket illavarslande politiskt landskap.⁴

I debatten om hoten mot demokratin är nästan alltid högerpopulismen måltavlan. Men det går inte att på ett framgångsrikt sätt bekämpa högerpopulismen utan att också rikta ett kritiskt strålkastarljus mot teknokratins. Kampen mot populismen förs ofta ur ett *von oben*-perspektiv där ett mer eller mindre underförstått folkförakt får legitimera teknokratins fortsatta maktillväxt.⁵ Historiskt sett var det faktiskt den auktoritära liberalismen som startade undermineringen av demokratin. Den var svaret från ledande politiska kretsar på de utmaningar som globalisering, finansialisering och teknisk utveckling ställt världen inför alltsedan 1980-talet.

Teknokratins, den auktoritära liberalismens, kom faktiskt först, populismen sedan, som en reaktion.

När det gäller högerpopulismen har hyllmeter av analyser, forskningsrapporter och debattinlägg flödat kring såväl dess sociala bas som dess föreställningsvärld kring sådant som kön, etnicitet, nation, kultur och folk. Mindre uppmärksamhet har ägnats åt teknokratins rötter och idévärld. Boken *Vad krävs för att rädda demokratin?* ger en del bidrag till en sådan analys, dels om teknokratins ekonomiska doktriner (Ingemar Lindbergs bidrag), dels ett statsvetenskapligt perspektiv på hur såväl högerpopulism som auktoritär liberalism spirar ur demokratins sårbarhetspunkter (Sverker Gustavssons bidrag). Men mot bakgrund av debatten om de växande klyftorna i samhället kan det också vara av intresse att undersöka en mer ideologisk aspekt av teknokratins, nämligen dess syn på jämlikhet.

Varken högerpopulismen eller teknokratins är i och för sig särskilt engagerade i jämlikhetsfrågor. Högerpopulisterna är nästan bara intresserade av jämlikhetens horisontella dimensioner – sådant som handlar om livets icke-ekonomiska aspekter såsom könsroller, etnicitet, sexuell identitet, livsstilsval och nationalitet, områden där jämlikheten har gått för långt enligt de högerpopulistiska strömningarna. Jämlikhetens vertikala dimensioner, som handlar om den ojämlika fördelningen av inkomst,

⁴ För en analys av förhållandet mellan teknokrati och populism som påvisar såväl likheter som skillnader, se Daniele Caramani, "Will vs Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique of Party Government" (2017).

⁵ Attityden fick ett klassiskt uttryck då Hillary Clinton betecknade Trumps väljare som *a basket of deplorables* – ungefär "en hop beklagansvärda" eller "bedrövliga".

förmögenhet och arbetsmarknadens hierarkier, är högerpopulisterna helt enkelt inte särskilt intresserad av. Kritik mot den ekonomiska eliten förekommer knappast, åtminstone inte i de nordiska partierna.⁶

Också för teknokratin befinner sig jämlikhetsfrågorna i utkanten av det politiska synfältet. Utifrån en enkel syn på människan som nyttomaximerare betraktas skillnaderna i ekonomiska villkor ur en funktionell effektivitetssynpunkt. Det handlar om en ändamålsenlig fördelning av morötter och piskor i samhället, om att skapa en ”tillväxtbefrämjande incitamentsstruktur” – vilket oftast betyder mer morötter för de välbeställda och mer piskor för de sämre ställda. Men under denna funktionella ansats kan man spåra också mer grundläggande värderingar kring hur den ojämlika fördelningen av rikedom, inflytande och status kan legitimeras.

Om man ska utnämna något till filosofiskt (o)jämlikhetsideal för teknokratin är det att man menar att fördelning av rikedom och makt i samhället bör vara *meritokratisk*. Människor bör belönas utifrån sina *meriter*.

Alla samhällen och alla politiska åskådningar har sitt system och sin måttstock för att värdera vilka egenskaper, prestationer och positioner som bör belönas och varför vissa egenskaper och prestationer bör värderas högre än andra. Ingen jämlikhetsdiskussion i ett ojämlikt samhälle kan gå förbi en undersökning av dessa värderingar. Medan högerpopulismens värdegrunder – nationalismen, etnicismen, antielitismen – har nagelfarits i debatten har meritokratin som teknokratins värdegrund i stort sett undslupit en kritisk granskning. Förhoppningsvis kan denna skrift bidra till en sådan.

2. Meritokratins metamorfoser

Ordet meritokrati är byggt på latinets *meritum*, som betyder förtjänst, och grekiskans *kratein*, som betyder styre. Meritokratins ideal är alltså att samhällets rikedomar och maktpositioner bör fördelas efter förtjänst. Förtjänta är de som i kraft av större kunskaper, ansträngningar och företagsamhet gjort eller kan förutsättas göra mest nytta i samhället.

Detta ideal har genomgått något av en triumfmarsch i det moderna samhället och intar idag en hedersplats som en av den liberala demokratins hörnstenar. De meritokratiska idealen hyllas som mer eller mindre självklara, som bålverk mot korruption, svågerpolitik, klan- och klientsystem. Att ifrågasätta dem är något av att angripa en helig ko.⁷

6 Om horisontell och vertikal jämlikhet, se Nilsson & Nyström (2018).

7 Detta hindrar inte att det finns en del skrifter där meritokratin kritiseras, främst förstås Michael Youngs *The Rise of the Meritocracy* från 1958, som myntade själva begreppet, samt Christopher Lasch, *Eliternas uppror och sveket mot demokratin* (2006). Gregory Clarke, *The Son also Rises* (2014) och Christopher

Det handlar om en strid med gamla anor. Meritokratin är en del av den samhälls-
såskådning som borgerligheten utvecklade i upplysningstidens och den franska revo-
lutionens uppror mot det aristokratiska privilegiesamhället. Där var det människors
börd och status vid kungens hov som avgjorde ställning och rikedom. Detta var, men-
ade den upproriska borgerligheten, ett system som främjade en överhet av oavsättliga
och onyttiga parasiter. Samhällets verkliga välgörare var istället de strävsamma hant-
verkarna, de driftiga och riskvilliga fabriköerna och köpmännen och (småningom)
de välutbildade akademikerna. Det var på grundval av det slaget av *meriter*, inte några
ärvda privilegier eller sociala förbindelser, som människor borde värderas i samhället.

I detta låg också en frihetstanke. Ett meritokratiskt samhälle öppnade en väg för
individen att förändra sin ställning och sina villkor i samhället, en väg till social
rörlighet. Om verkliga gärningar och kapaciteter finge avgöra människors position
skulle möjligheter och drivkrafter skapas för var och en att genom egna ansträng-
ningar och livsval förbättra sin ställning och förändra sina villkor.

På så sätt blev meritokratiska ideal tidigt en grundläggande beståndsdel i liberalis-
mens samhällssyn och värdesystem. Meritokrati betecknas rentav av den kanadensis-
ke filosofen GA Cohen som *"the principle of the bourgeois revolution"*.

För den kommersiella bourgeoisin, det ekonomiska kapitalets män, var rikedom
i sig – framgång i affärer, den privata egendomens förkovran – en given merit som
legitimerade deras upphöjda ställning. Men de växande skikten av professionella
experter, tekniska, sociala och administrativa tjänstemän och akademiker, kunde
ju inte konkurrera med rikedom. De måste hitta andra meriteringsmått, som mer
hade med kunskap och kompetens att göra. Det naturliga området att söka såda-
na måttstockar var i ett alltmer förfinat utbildnings- och examineringsystem. De
sammanslöt sig i yrkesspecifika organisationer och drog upp riktlinjerna för hur
man skulle kunna skapa nya institutioner för att sortera och skicka människorna
och förklara och legitimera de skillnader som på så sätt uppstod. Det var i de grup-
peringarna som meritokratin utvecklades till en sammanhållen åskådning som inte
bara handlade om kritik av det gamla privilegiesystemet.

På så sätt kan man säga att Cohens definition av meritokratin som *"The prin-
ciple of the bourgeois revolution"* är otillräcklig. Om vi med professioner avser ovan
nämnda högutbildade yrkesgrupper så har hänvisningar till de meritokratiska värde-
na blivit de professionella skiktens signum, i kontrast såväl mot de lägre klassernas
okultur och okunnighet som i viss mån också mot det ekonomiska kapitalets anspråk
på överhöghet i kraft av rikedom. Det är på den vägen som meritokratin också blivit
den moderna teknokratins, expertväldets, signum. Dess tyngd antyds av det faktum

Haye, *Twilight of the Elites: America after Meritocracy* (2012), argumenterar för att samhället i realiteten har
lämnat de meritokratiska idealen.

att vad som kan kallas professioner idag utgör 15-20 procent av arbetskraften.⁸

*

Men meritokratin blev faktiskt också tidigt en del av arbetarrörelsens värdegrund. Också arbetarrörelsen ville ju att verkliga förtjänster och insatser skulle belönas i samhället, inte sociala förbindelser och ärvda privilegier. En positiv inställning till meritokrati blev en av dessa beröringsytor mellan liberalism och socialism som varit så viktiga för demokratiseringen av samhället, för synen på rättvisa och vilka orättvisor som måste bekämpas.

Men arbetarrörelsen såg också motsägelser och ihåligheter i meritokratins ideal såsom de i praktiken tillämpades i det borgerliga samhället. Redan tidigt användes meritokratiska argument för att motivera rådande klasskillnader. I varje skede av det kapitalistiska samhällets utveckling fann socialisterna anledning att fråga: avspeglar verkligen den existerande fördelningen av rikedom och makt olika människors och grupper meriter i någon rimlig mening? Är det verkligen i avsaknad av tillräckliga meriter som en arbetare betalades en hundradel av en överklassare? Hur välförtjänta är egentligen de mer välsituerades privilegier?

Till socialisternas misstänksamhet mot meritokratin bidrog också att den länge användes som ett politiskt slagträ från högerliberaler och konservativa då de pläderade för en begränsad rösträtt. Arbetare (liksom kvinnor) hade helt enkelt inte tillräckliga *meriter* i form av egendom, kunskaper och insikter för att kunna ta ansvar för hur samhället styrdes. Det är en argumentation som fått en renässans i teknokratiska kretsar idag.⁹

Tidigt utmärktes meritokratins företrädare också ofta av starka inslag av social arrogans. I deras ögon gick den stora skiljelinjen i samhället inte mellan de rika och de fattiga, utan mellan de kunniga och bildade å ena sidan och det okunniga och obildade folket å den andra. Att de vetenskapliga och kulturella meriter de åberopade kunde gå i förening med den mest utpräglade trångsynthet och inskränkta sociala perspektiv var kanske bara möjligt att urskilja underifrån, utifrån ”de okunnigas” synvinkel och livskunskap. Den högutbildade elitens överlägsenhetsmentalitet kunde i givna lägen mynna ut i ett rashygieniskt tänkande, såsom under mellankrigstiden, då företrädare

8 Siffran anges i Thomas Brantes bok *Den professionella logiken* (2014). Boken är ett exempel på vad som kallas *professionsforskning*. Bara det faktum att detta blivit ett eget forskningsområde visar på betydelsen av teknokrati i vid mening. Den nämnda boken innehåller både en historisk och en dagsaktuell presentation med dithörande intressanta reflektioner. I anslutning till den angivna siffran skriver han: ”De är ’kunskapssamhällets bärare och innovatörer’ och därmed centrala för att det moderna samhället ska fungera friktionsfritt” (s. 9).

9 Ett uppmärksammat bidrag i den andan har varit Jason Brennan, *Efter demokratin* (2017).

för den professionella eliten spelade en central roll i tidens nazistiska och fascistiska kretsar och försedde tidens herrefolksidéer med en vetenskaplig guldkant.

Socialisternas inställning till upplysningens meritokratiska ideal var alltså tidigt ambivalent. Att det fanns något ihåligt i meritokratins ideal blottades omedelbart när de inte längre tillämpades enbart på borgerlighetens relationer till aristokratin, det vill säga då borgerligheten tillkämpat sig en ledande position i samhället i slutet av 1800-talet. Alltför ofta dolde liberalismens högtidliga hänvisningar till en meritbaserad rättvisa en verklighet där oförtjänst belönades och verklig förtjänst inte fick sitt rättmätiga erkännande. Meritokratins ideal kom gång på gång i arbetarrörelsens ögon att framstå som ännu ett av dessa exempel på liberalismens hyckleri, där vackra ord om rättvisa och frihet skymde sikten för hur nya former av privilegier i det kapitalistiska klassamhället ersatte orättvisorna i det gamla aristokratiska ståndssamhället. Från att ha varit ett vapen mot aristokratin förvandlades de meritokratiska idealen i industrisamhällets sociala konflikter ofta till efterhandskonstruktioner för att motivera och legitimera borgerskapets redan uppnådda privilegier och försteg. För den nya överheten erbjöd ceremoniella hyllningar till meritokratin en moralisk motivering för ett ojämlikt samhälle.

Ur meritokrati som ett vapen mot privilegesamhället i alla dess olika former, och ett ideal där socialismen och liberalismen kunde kämpa på en gemensam front, utvecklades sålunda en ideologisk användning av begreppet för att maskera och legitimera klasskillnader. Det finns anledning att begreppslicgöra skillnaden. Jag kommer därför i denna text ibland då det är relevant att använda ordet *meritokratism*, där ämnet har denna senare, ideologiska innebörd.

Meritokratismen, som den gradvis formades och mer och mer blev tongivande som legitimering för ojämlikhet, har på det mer innehållsliga planet tre utmärkande drag, som kommer att skärskådas flerstädes i det följande:

- En överbetoning av formella meriter som inträdes- och karriärbiljett i samhällshierarkierna, vilken grundar sig på en ogrundad upphöjelse av påståendekunskap över andra kunskapsformer.
- Åsikten att sådana formella kvalifikationskriterier ska höra samman med och vara en central faktor när det gäller att legitimera högre lön och gynnsammare villkor och positioner i samhället överhuvudtaget.
- En självkänsla och subjektiv social status grundad i en meriteringselitism: vi har vår ställning till följd av våra meriter och bör, till skillnad från de omeriterade, åtnjuta samhällets erkänsla och höga aktning för detta.

*

Men det utbildades också en socialliberal flygel, som till skillnad från liberalismens huvudfåra inte tvekade att ge sig i närkamp med arbetarrörelsens kritik. Socialliberalerna menade för det första att på det mest basala planet måste den öppna nöden pressas tillbaka, och här måste principen om fördelning efter förtjänst kompletteras med insatser efter behov. I nästa steg utsträcktes den principen till ett mer allmänt erkännande: om arbetarklassen skulle kunna "meritera sig" på mer lika villkor som de högre klasserna av samhället måste det till sociala reformer som försedde den med mer likvärdiga resurser för att hävda sig, såväl ekonomiskt som kulturellt – särskilt då vad gäller utbildning.

Socialliberalismen var på så sätt ett försök till modifiering av meritokratis ideal. Hos socialliberalerna kunde dessa ideal förlora lite av meritokratismens stämpel av hycklande försvar för den rådande fördelningen av makt och rikedom. För den reformistiska arbetarrörelsen kunde å andra sidan de meritokratiska idealen som de tolkades av socialliberalerna användas som argument för sociala reformer som skapade mer jämlika meriteringsmöjligheter. En beröringsyta mellan socialism och liberalism kunde leva vidare.

Förhållandet mellan socialdemokratin och socialliberalismen kunde rentav framstå som en gradskillnad, som handlade om *hur stora* insatser det skulle krävas för att lika möjligheter för alla i samhället att "göra sig förtjänta" skulle skapas. På den punkten kunde i och för sig skillnaderna vara betydande. Socialliberalismens förståelse för hur omfattande sociala reformer som skulle krävas för att förverkliga "lika möjligheter för alla" var i realiteten begränsad. Meritokratismens hyckleri och självbedrägeri låg ständigt på lur.

Hursomhelst: diskussionen kunde föras på ett helt nytt plan, som öppnade för kompromisser och social ingenjörskonst, minskade utrymmet för att använda de meritokratiska idealen för att legitimera det bestående samhällets klyftor, och ökade arbetarrörelsens benägenhet att åtminstone i princip acceptera dessa ideal.

*

I grund och botten kvarstår arbetarrörelsens ambivalens kring meritokratin idag, och därmed också till de beröringsytor som här öppnas till liberalismen. De gamla frågorna kvarstår. Är det verklig förtjänst som belönas, och oförtjänst som bestraffas i detta samhälle? Är de mått efter vilket detta sker verkligen rimliga? Har detta med hur rikedom och makt fördelas i samhället egentligen över huvud taget särskilt mycket med förtjänster och meriter att göra?

Vad gäller sistnämnda frågorna framstår det hycklande i de meritokratiska anspråken på "fördelning efter förtjänst" särskilt skärande tydligt när man begrundar den

enorma inkomst- och förmögenhetskonzentration som under de senaste decennierna tillfallit de översta procenten på den socioekonomiska skalan. Den är huvudsakligen baserad på förmånliga villkor för placering av finansiella tillgångar. Till detta kan man också lägga den förmögenhetstillväxt som bredare grupper i samhället kunnat tillgodogöra sig genom bostadsrätts- och villaägande. Detta har ju inget som helst med meriter och förtjänst att göra.

Och vad meritokratins frihetsbudskap anbelangar: har verkligen det faktum att människor hamnar i trånga materiella villkor och maktlöshet såväl i smått som i stort sin grund i att de gjort *fel val* i livet? Att de inte har *ansträngt sig* tillräckligt? Hur ser egentligen deras förutsättningar att ”göra andra val” ut?

Men samtidigt har de meritokratiska värdena i andra sammanhang fått nytt liv som ammunition för en radikal samhällskritik. Jag tänker på professionernas uppror mot byråkratisk styrning under etiketten New Public Management. Är alla dessa managementkonsulter, kvalitetsutvecklare och resultatutvärderare som bestämmer mer och mer av hur arbetet ska utföras och problem lösas vid verksamheternas front verkligen *meriterade*? Är det verkligen reella meriter och förtjänster de mäter i alla dessa utvärderings- och kvalitetssäkringsprojekt? Lärare, sjukvårdspersonal, forskare, tekniker med flera, kräver utrymme för att kunna utöva sin profession och utveckla sina kunskaper istället för att behöva fylla sin tid med resultatmätning, dokumentation och kvalitetsutveckling.¹⁰

En annan sak som aktualiserar meritokratin som positivt och samhällskritiskt ideal är hur människor med sakkunskap idag trängs ut av tyckare, krönikörer och ”influencers” i det alltmer vildvuxna kommunikationslandskapet. Här tillerkänns helt omeriterade människor någon slags expertkunskap enbart i kraft av en applådknippande formuleringsförmåga. Sällan har väl den välklingande frasens makt över tankedjup och sakkunskap frodats som idag.

Sociala förbindelser inom slutna nätverk i korruptionens gränstrakter väger överhuvudtaget tyngre än meriterade kunskaper och kompetens på fler och fler områden i samhället. Verkliga meriter verkar inte längre åtnjuta respekt eller ens uppmärksamhet. I ljuset av sådana tendenser verkar vi vara på väg tillbaka mot en svunnen tid då ärvda privilegier, sociala förbindelser och skicklig ”hovetikett” var vägen till makt och rikedom. Tomas Piketty har också i sin bok *Kapitalet i det tjugoförsta århundradet* (2015, orig. 2013) påvisat att rikedomsutveckling i de översta inkomstskikten idag alltmer baserar sig på ärvda förmögenheter.

I ljuset av detta framstår det rentav som att de meritokratiska värdenas kritiska potential fått förnyad aktualitet.

10 För mera diskussion kring detta, se Brante (2014), kapitel 2:5 och 11.

Det ambivalenta och motsägelsefulla i arbetarrörelsens förhållande till meritokratins ideal går igen i ett politiskt förhållningssätt som här som på andra områden varit pragmatiskt och flexibelt. Någon absolut jämlikhet har ju aldrig socialdemokratins förespråkat. Vissa skillnader i ekonomiska villkor och inflytande beroende på kunskap, insats och ansträngning har betraktats som självklart legitima, och där måste även formella meriter tillåtas spela in. Frågan har inte varit principiell utan huvudsakligen pragmatisk: hur stora ska dessa skillnader vara? Vilka förtjänster bör väga tyngre, och vilka lättare? Det är ju ingalunda några enkla frågor, och svaren har skiftat från fall till fall och från tid till tid.

En sådan pragmatisk hållning har också fått utrymme när det handlat om den så kallade incitamentsstrukturen, inte minst i fackföreningsrörelsens lönepolitik: kunskap, ansträngning och initiativkraft bör synas i lönekuvertet. 90-talets folkpartistiska finansminister Ann Wibble lär ha sagt: "Säga vad man vill om materiella incitament, men de fungerar". Frågan är förstås hur – ett ämne jag ska återkomma till i avsnitt 9 nedan.

Expertstyrets ideal hade också en given roll i framväxten av den sociala ingenjörskonsten som på vissa områden tillerkänts ett överordnat värde i förhållande till folkrörelsedemokratins ideal.¹¹ Flera inslag i de senaste decenniernas framväxande teknokrati har haft socialdemokratins som mer eller mindre aktiv tillskyndare, exempelvis riksbankens oberoende.

Man kan rentav säga att två olika slags moralisk logik har präglat socialdemokratins politiska praktik under 1900-talet. En meritokratisk prestationsprincip har levt i växelverkan med en solidarisk jämlikhetsprincip.

Att närmare studera hur denna pragmatiskt grundade hållning till meritokratins utvecklats och tillämpats i socialdemokratins historia är en intressant fråga att undersöka, men den går utöver ramen för denna text. Här ska vi hålla oss till sakens mer politiskt-filosofiska sida.

11 Under mellankrigstiden var detta emellertid ännu en levande debatt. Inför den första generationens socialingenjörer kunde exempelvis Artur Engberg då han på 1920-talet var chefredaktör för *Socialdemokraten* skriva att "arbetarrörelsen måste själv finna sina kulturformer och inte huvudstupa låta sig förknippas med första bästa akademikerradikalism". När Gunnar Myrdal och Uno Åhrén 1932 uppvaktade regeringen för att få göra en utredning om en ny social bostadspolitik avvisades de inledningsvis. Likaså avvisade socialministern Gustav Möller sådana delar av makarna Myrdals sociala reformprogram som byggde på expertstyrd behovsprövning. I ett tal från 1937 betitlat "De intellektuella och socialismen" varnade Wigforss uttryckligen för en övertro på rationellt uträknade lösningar som inte tog hänsyn till människors skilda värderingar och djupare livsbehov.

3. Meriter och förtjänst

Det behövs egentligen inte så mycket eftertanke för att konstatera att de stora skillnaderna i människors villkor långt ifrån kan vara helt igenom "förtjänta", i meningen ett resultat av människors val, ansträngningar, entreprenörskap och risktaganden.

Meritokratins själva utgångspunkt är att människor i princip är fria att välja hur de ska leva och verka. Det finns alltid mer än ett alternativ att ta ställning till, och ju fler alternativ desto större frihet. Och ju mer fritt ett val är, desto mer förtjänar vi de konsekvenser det får, desto större blir vårt ansvar för resultatet. Att förneka att människor har valmöjligheter är att ta ifrån dem ansvaret för hur de ska handla och möjligheten att ställa dem till svars för de konsekvenser hennes handlingar ger upphov till. Problemet med frihet och ansvar återklingar ofta i den kriminalpolitiska debatten, där de som framhåller brottslingens sociala miljö ofta implicit förnekar vederbörandes personliga ansvar för sina handlingar.

Nu är detta med "fritt val" emellertid inte alldeles lätt att definiera och avgränsa. Ett fritt val förutsätter att man kan uppfatta att det finns alternativ och hur de ser ut, och man måste kunna värdera det ena alternativet mot det andra. Det finns också något smått verklighetsfrämmande över själva bilden av livet som produkt av ett antal val där alternativen på ett binärt sätt ställs mot varandra för rationell begründan. De flesta handlingar vi utför är inte valhandlingar alls i egentlig mening. Vi orienterar oss genom livets skiften och problem på ett betydligt mer oreflekterat sätt, präglad av vanor och diffusa impulser från omgivningen och skiftande och svärgripbara framtidsperspektiv. Vägvalen sker i ett förvirrande landskap av genvägar och senvägar, uppförsbackar och nerförsbackar, väghinder och dolda utvägar, som ter sig mer eller mindre omöjligt att överblicka.

Faktum är att vi över huvud taget vet ganska lite om vad som rör sig i människors huvud när de "väljer", i förhållande till den stora tyngd dessa begrepp har i den filosofiska diskussionen om frihet och ofrihet – för att nu inte tala om i den ekonomiska vetenskap som vilar på föreställningen om den nyttomaximerande homo economicus, eller rational choice-teorier om det kalkylerande förnuftets makt över våra preferenser. Först på senare år har forskningen på allvar börjat öppna ögonen för komplexiteten i hur olika preferenser formas hos olika människor i olika situationer och olika tidsperspektiv.¹²

Redan från födseln finns "orättvisan" där. Ärvda talanger är inget man valt eller förtjänat, inte heller vilka föräldrar man begåvats med, vilken miljö man växer upp i och vilka möjligheter som erbjuds, understöds och förhindras där för att välja och

12 Framträdande namn i denna gren av nationalekonomin är Daniel Kahneman och Richard Thaler, båda ekonomipristagare till Alfred Nobels minne.

fullfölja den ena eller andra livsbanan. Till denna formativa sociala miljö hör inte bara materiella villkor utan också sådana intrikata ting som kulturer, trosföreställningar, smak och intressen.

Detta gör att människor i olika sociala miljöer blickar in i olika ”möjlighetshorisonter” som ringar in vilka livsalternativ man urskiljer och vilken information man har för att värdera och förstå dem. Här ställs vi inför förutsättningar som formats historiskt bortom den enskildes synfält och som främjar vissa val och formar preferenser som den enskilde inte råder över eller ens är medveten om, men som likväl riktar hens tankar och val. Det sociala (och för övrigt även det biologiska) arvet har djupa rötter och stor tyngd. Det sträcker sig bakåt i tiden bortom föräldrarnas tid och förlorar sig i det avlägset förflutnas dimmor. Det handlar om sådant som klass, kön, etnicitet förstås. Det handlar om utvecklingen och fördelningen av både det ekonomiska och det sociala och kulturella kapitalet, där vi är invävda i större förändringar än vi kan överblicka eller förstå, och där våra möjligheter att påverka är begränsade.

Detta kan synas vara elementärt, och erkändes en gång i tiden också av socialliberalerna. Men i en blogg- och livsstilskultur där det blivit något av ett mantra att var och en är sin egen lyckas smed och att det enda hindret att bli vad man vill är ens egen viljekraft och inställning, kan det inte nog upprepas.

I deras närmare gestaltning kan det vara svårt att konkret sätta fingret på hur dessa strukturella faktorer hindrar eller gynnar oss på livets stig. De strukturella *hindren* kanske är lättare att uppleva, men de kan å andra sidan vara svårare att fullt ut förstå. De strukturella *fördelarna* märker den gynnade ofta inte överhuvudtaget, vilket är en mäktig kraft bakom illusionen att allt man får sig rikligen tilldelat på livets väg kommer sig av ens individuella förtjänster.

Fri är individen bara i ett slags tänkt socialt och biologiskt vacuum, utanför tiden och utanför samhället. Föreställningen om ett sådant vacuum har djupa rötter i borgerlig kultur. Den var central redan i den allra tidigaste ”urliberalismens” idéer.¹³

Därtill kommer förstås att man kan ha tur – eller otur, något som ju definitions-mässigt inget har med ”förtjänst” att göra.

I detta ingenmansland mellan strukturellt tvång och individuell frihet finns likväl en beröringsyta mellan socialdemokrati och socialliberalism, en delad uppfattning att det gäller att göra människor mer oberoende av sådana strukturella förhållanden som hindrar deras frihet. I stor utsträckning men inte enbart handlar det om att åstadkomma mer jämlika materiella förhållanden – arbetsvillkor, inkomstförhållanden – och jämlika möjligheter att förändra dem. Det är på den övertygelsen som ett reformistiskt

13 Om ”urliberalismen” har jag skrivit i artikeln ”Mellan prestationsbaserad rättvisa och behovsbaserad solidaritet” (2010), s. 70ff.

förhållningssätt till såväl välfärdssystem som demokratiska rättigheter vilar.

När detta väl konstaterats börjar emellertid det svåra.

4. Gränsen mellan strukturellt tvång och frihet

På ett grundläggande plan ställs det meritokratiska idealet således inför den nästan omöjliga frågan om att dra någon slags gräns mellan de dimensioner av tillvaron den enskilde kan styra över å ena sidan, och å den andra de där man är prisgiven åt villkor man inte kan påverka på andra sätt än i kraft av samhälleliga reformer. Nota bene: denna fråga om gränsen mellan frihetens och ofrihetens rum ställs *både* meritokratiens förespråkare och dess kritiker inför. Var den dras bestämmer omfattningen och inriktningen av de insatser som krävs för att åstadkomma jämlikare villkor. Här finns en svåröverblickad spännvidd mellan frihet och ofrihet att orientera sig i, och olika uppfattningar om vad som krävs för att vidga frihetens och jämlikhetens gränser.

Socialdemokraten David Åhlén är medveten om denna problematik i sin bok *En annan socialdemokrati*, där mycket möda sympatiskt nog ägnas åt att försöka gå till botten med en genomtänkt socialdemokratisk jämlikhetsuppfattning.¹⁴ Han söker lösa problemet med att dra en skiljelinje mellan frihet och ofrihet, förtjänst och oförtjänst, genom att dra denna gräns i *tiden*, i människors livsspann. Han skriver: ”Vi måste försöka identifiera en tidpunkt i individens liv då hennes val på det hela taget övergår från att vara mer ofria än fria till att bli mer fria än ofria” (s. 156).¹⁵ Han kommer fram till att denna punkt bör placeras när man kommit upp i 25-årsåldern. Förutsatt att lika möjligheter åstadkommit genom sociala reformer under åren dessförinnan, så är ojämlikheter som därefter uppkommer förtjänade och därmed rättvisa (s. 167). ”Samhällets insatser för lika möjligheter ska följaktligen betona individens första 25 år. Efter 25-årsdagen ska individers möjligheter tillåtas vara olika som en förtjänad konsekvens av de val individer gjort under omständigheter av lika möjligheter” (s. 159).

Så formulerar han vad som trots allt är väldigt likt den klassiska liberalismens definition av jämlikhet som lika *startmöjligheter* (och kritiserar i konsekvens av detta vad han anser vara socialdemokratiens alltför starka inriktning på lika *utfall*).

Jag är enig med honom på en punkt: samhällets insatser för att åstadkomma lika möjligheter är särskilt viktiga för barn och ungdom. Vikten av tidiga insatser har varit ett återkommande mantra i sådant Anders Nilsson och jag skrivit i detta ämne under lång tid. Redan i den första rapport vi skrev för Tankeverksamheten år 2011,

¹⁴ David Åhlén, *En annan socialdemokrati* (2018).

¹⁵ Med frihet menar Åhlén möjlighet att välja sin plats i ekonomin och sin ekonomiska ställning, vilket sägs vara synonymt med social rörlighet och lika möjligheter att förverkliga sig själv även på de flesta andra plan.

Ny strategi för jämlikhet, lyfte vi fram detta i ett längre avsnitt betitlat "Familjepolitiken" (s. 14ff).¹⁶ Men i den "nya strategi" vi började skissa på och utvecklat vidare i senare skrifter, ställde vi vid sidan om detta ett annat lika viktigt område i förgrunden: arbetslivspolitik (s. 10ff), med en rad resonemang och förslag på hur man via förändringar i människors villkor på detta område skulle kunna befördra jämlikheten i samhället.

En politik för ökad jämlikhet måste ha en verkningskraft såväl *mellan* som *inom* generationerna, och då är dessa båda perspektiv nödvändiga.

David Ahlén's tidsgräns vid 25-årsåldern och hela tankemönstret kring jämlikhet som lika startmöjligheter bortser från det faktum att oavsett om vi når framgångar där så lever människor ett långt liv där hela tiden strukturella förändringar förändrar villkoren. Nya hinder och nya möjligheter skapas, som på ett avgörande sätt förändrar konsekvenserna av individernas tidigare val, kunskaper och ansträngningar, och stänger eller öppnar framtidshorisonten av möjligheter och omöjligheter. "Frizonen" i deras sociala vara växer eller krymper livet igenom och kräver att de gång på gång måste "starta om" från en ny basis. Härvidlag blir livsbanan mer och mer hinderksam för vissa, och mer och mer lättsprungen för andra av orsaker som inte behöver ha något med "förtjänst" att göra. (Jag återkommer till denna fråga i avsnitt 6.)

Startar om gör vi hela livet. Hela tiden är vi gränslöpare mellan frihet och ofrihet, mellan sådant vi kan påverka och sådant där vi är lekbollar för hindrande eller underlättande strukturer. Villkoren ser här mycket olika ut för olika skikt i befolkningen, oavsett hur långt man nu kommit i ansträngningarna att åstadkomma "lika startmöjligheter" i barn- och ungdomsåren (vilket ingalunda behöver innebära att tyngdpunkten i kampen för ökad jämlikhet bör ligga på "lika utfall", dvs omfördelning – en fråga jag återkommer till i avsnitt 11).

5. Från skolan till arbetsmarknaden

Ett påtagligt kännetecken för liberalismens idé om jämlikhet som lika startmöjligheter är att denna, så snart den konkretiseras, enbart blir en fråga om skola och utbildning.

Meritokratins uppror mot det aristokratiska privilegiesystemet ställdes småningom inför uppgiften att mot dess godtycke och klientelism ställa upp *objektiva* mått utifrån vilka man skulle kunna *jämföra* människors olika förtjänster och se till att de skulle kunna konkurrera på lika villkor på den sociala rännarbanan. Parametrarna

16 Anders Nilsson vidareutvecklade våra resonemang på denna punkt i den rapport han skrev 2012 på uppdrag av Arbetarkommunerna i Stockholm, Göteborg och Malmö: *Underbara dagar framför oss: Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv för hållbar storstadsutveckling i kunskapssamhället*.

för hur dessa mått skulle se ut och förverkligas utformades, som vi var inne på, framförallt av de professionella delarna av borgerligheten. De utformade ett komplext utbildningssystem med olika utbildningslinjer och discipliner, återkommande betyg och examinationer, spärrar och universella läroplaner.

I det moderna "tjänstesamhället" har ju de professionella skikten vuxit i såväl antal som inflytande, framförallt där det handlar om teknisk och administrativ personal, men även i välfärdsstatens överordnade sociala positioner (typ socionomer, psykologer och behandlingsassistenter). Men även i kapitalets kommandopositioner har de flyttat fram sina positioner i och med att de verkställande instanserna i företagsledningen och finansiella mellanhänder ökat sitt inflytande i förhållande till ägarmakten.¹⁷ I samma process som den professionella klassen vuxit har tyngden i det meriteringssystem som är baserat på utbildningssystemets sortering av människor brett ut sig och förfinats därhän att meriter nästan blivit synonymt med utbildningsmeriter.

Detta har inte minst skett genom att det kommit att omfatta också grupper längre ner på den sociala rangskalan. För min generation, och än mer för min föräldrageneration, var det ingen stor sak hur man klarade sig i skolan. Idag betraktas det i vida kretsar som närmast livsavgörande, och detta inte utan grund. Den som ratas eller nedvärderas i utbildningssystemets meritokratiska sorteringsmaskin får svårare i livet och hamnar i en markant lägre status- och högre riskkategori. Vi har fått ett samhälle med mycket stark tonvikt vid formella utbildningsmeriter där människor jämförs utifrån de stämplat på kunskap och kompetens som utfärdas i utbildningssystemet. "Lika möjligheter" har på samma sätt reducerats till en fråga om hur alla ska sättas i stånd att klara skolan. Sedan får man leva med resultatet.

Det börjar alltså redan i skolan, där centrala prov och betyg flyttas allt längre ner i åldrarna, samtidigt som allt fler tidigt anträder jakten på möjligheter att söka in på högre utbildningar efter den obligatoriska skoltidens slut. Det finns ju också en inofficiell hierarki mellan olika utbildningar med olika meriteringsgrad, liksom mellan olika skolor och utbildningsinstitutioner. Det gäller att komma in på rätt skola och rätt utbildningslinje, varvid de meritokratiska idealen blir mer och mer anfrätta av betygsinflation och andra faktorer som har föga med kunskap och mer med socialt kapital att göra. På senare år har rentav forskare hävdade att meritokratiska system börjat undermineras "ovanifrån" i stängda rikedomsservat typ Djursholm. Där avlöses det av en så kallad "konsekration", där sociala förbindelser, social förmåga och rent estetiska uppträdandevärden spelar större roll än betyg och examina för

17 För en detaljerad beskrivning av denna process, se Thomas Brante, Eva Johnsson, Gunnar Olofsson & Lennart G Svensson, *Professionerna i kunskapssamhället* (2015). Professionernas frammarsch i välfärdssystemen är ett centralt tema i Nilsson & Nyström (2018), kapitlet "Den administrativt-byråkratiska statens legitimitetskris".

att avancera i samhället. Inför en sådan utveckling blir meritokratiska ideal återigen den stridssignal mot orättvisa som de var när 1800-talets borgerlighet angrep adelns ståndsprivilegier.¹⁸

Men ett socialt sorteringssystem med rötter i meritokratins tankevärld griper alltmer in också i världen utanför utbildningssystemet. Allt större delar av befolkningen påverkas idag av villkor som tidigare varit förbehållna den högutbildade medelklassen. Framgång på arbetsmarknaden sägs kräva en ständig "kompetensutveckling", en vanligen ganska innehållslös fras som närhelst den ska konkretiseras handlar om att meritera sig genom kurser och utbildningar. Och snart sagt var och en måste regelbundet "uppdatera sitt CV". Arbetsförmedlingens kurser för arbetssökande innehåller numera regelmässigt undervisning om den konsten.¹⁹

Denna utveckling hänger inte bara samman med den utbildade medelklassens allmänt växande kulturella tyngd i samhället, utan också med förändringsprocesser på arbetsmarknaden. För att använda de begrepp som nobelpristagarna Diamond-Mortensen-Pissarides myntade är den mindre och mindre en *volymmarknad* och mer och mer en *sökmarknad*.²⁰ På volymmarknaden, exempelvis när det handlar om priset på råolja, är produkten homogen och utbud och efterfrågan möts på ett tämligen okomplicerat vis på marknaden. På en sökmarknad, exempelvis då det gäller sällsyna antikviteter eller insatsvaror, måste en aktiv och lyckosam undersökning göras av både köpare och säljare, och varje enskilt objekt måste falla köparen i smaken.

Allteftersom också arbetsmarknaden mer och mer blivit en sökmarknad har arbetsgivarna blivit mer nogräknade i anställningsproceduren. De ställer alltmer specifika krav för alltmer specifika jobb för att säkra den kompetens de efterfrågar. De må vara medvetna om att utbildningsmeriter, betyg och CV har sina brister. Men det är ändå detta de har att hålla sig till när det gäller att jämföra de sökande. Meritokratins ideal skänker urvalet legitimitet: om du inte får jobbet beror det på att dina meriter är otillräckliga.

Tilltagande arbetskraftsbrist må ändra en del på detta, men det handlar också om teknisk och organisatorisk utveckling av produktionen. Allt fler går från en tillvaro som kollektivanställd till något som mer liknar den individuella medelklasskarriä-

18 Se *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle* (2015) av företagsekonomiprofessorn Mikael Holmqvist.

19 Jag påminner mig osökt mina erfarenheter som facklig företrädare i början av 1990-talet, då jag var involverad i stödarbete för uppsagda på min dåvarande arbetsplats, och tillsammans med dem besökte arbetsförmedlingen. Där föreläste en tjänsteman om hur man skulle författa sitt CV. Det var då ett begrepp vi alla stod fullkomligt främmande för (i mina ögon hörde det exklusivt hemma på akademien). En replik har stannat i minnet, när någon sa: "Men vi som inte har något CV då, vi som bara har jobbat? Vad ska vi göra?". För en diskussion om de klasskulturella konflikter på detta området, se Nilsson & Nyström (2018), avsnittet "Arbetarklassen i det meritokratiska medelklassamhället" s. 62ff.

20 En presentation av deras forskning finns i *Ekonomisk Debatt* nr 8 2010.

ren. Meritokratins logik stärker därmed sitt grepp om såväl människors villkor som deras tänkande.

På det ideologiska planet står utbildningssystemet i centrum i socialliberalismens syn på jämlikhet som lika startmöjligheter. Det är där som de strukturella orättvisorerna ska kompenseras. Retoriskt anknyter Liberalerna med dess ordförande Björklund till denna tradition (samtidigt som han förespråkar en skolpolitik som fördjupar klassklyftorna). Men historiskt finns också på detta område en stark förbindelselänk mellan socialdemokrati och socialliberalism. Efterkrigstidens socialdemokratiska skolreformer präglades starkt av visioner om utbildningssystemet som klassamhällets dödgärvare. Valaffischen från 1948 är klassisk: en springpojke i bildens förgrund sneglar bistert mot ett gäng glada studenter i fonden, under rubriken: "Begåvad men fattig – ge honom lika chans!".

I arbetskraftsbristens Efterkrigssverige gick detta klassutjämningsbudskap i allians med en mer funktionell-teknokratisk idé om att det i de lägre klasserna fanns en så kallad begåvningsreserv som det var utbildningssystemets uppgift att fånga upp. Visionen om klassresan fick bred anklang såväl i ett ovanifrån- som ett underifrånperspektiv och gifte sig samman med meritokratins allmänt starkare grepp om människors tänkande om förtjänst och oförtjänst.

Med dess inneboende dilemman i släptåg: klassresan som vägen till jämlikhet handlar ju inte om att bekämpa klassamhället, utan om att hitta utvägar att fly undan det med utbildningssystemets hjälp. Uppfattningen ligger nära till hands att de existerande klasskillnaderna beror på att inte fler sett till att "meritera" sig tillräckligt för att anträda en sådan klassresa. Samtidigt ställs den liberala klassresemytologin inför den besvärande frågan om vem som ska göra jobben om alla lyckats fly sin klass.

I verkligheten kan man förstås likväl inte bortse från att utbildningsreformerna under de första efterkrigsdecennierna var verkningsfulla medel att minska klassklyftorna, huvudsakligen mellan arbetarklass och medelklass. Utbildningssystemets utveckling och utformning under denna tid hade utan tvivel stor betydelse för ökad jämlikhet, och kan få det igen. Men då bör det befrias från sitt starka fäste i meritokratiens tradition, med dess inriktning på att jämföra individer med examinations- och betygssystemens föregivet objektiva mått – liksom den därtill knutna föreställningen att uppgiften är att åstadkomma "lika start". Vi måste på allvar fråga oss hur utbildningssystemet måste förändras för att göra verklighet av idén om det livslånga lärandet. Också den idén måste befrias från dess meritokratiska bojor.

Kanske det kan vara anledning att avslutningsvis i detta sammanhang citera den som lanserade själva begreppet meritokrati, den brittiske socialisten Michael Young. Det skedde i boken *The Rise of the Meritocracy* från 1958. I hans ögon var ett meritokratiskt samhällssystem en dystopi där en ny klass av tekniska och administrativa experter tagit

makten i samhället, och reproducerade denna makt genom ett utspekulerat system av betyg och tester som uteslöt den övriga befolkningen. Young skrev:

I våra dagar vet varenda människa att hur blygsam hennes ställning än är så har hon haft sin chans. Hon har testats och testats igen. Men har någon upprepade gånger klassificerats som obegåvad finns det inte längre någon undanflykt. Måste hon inte till slut erkänna att hon befinner sig i underläge därför att hon faktiskt är underlägsen?²¹

Med min terminologi var det egentligen inte meritokratin han angrep. Det var *meritokratismen*.

6. Ojämlighetens tyngdlag

Socialliberalismens fokus på lika möjligheter bortser från en mycket viktig faktor bakom jämlikhetens förutsättningar i samhället: även om man lyckas åstadkomma mer lika startvillkor så får de ojämlikheter som likväl kvarstår en *självförstärkande* verkan. Hur ”förtjänta” de än må ha varit från början skapar de till sina konsekvenser nya beroende- och dominansförhållanden, positionsfördelar och förmåner som ökar ojämlikheten på ett sätt som inte har något med de ursprungliga meriterna att göra. Mindre ojämlikheter ansamlas och blir större med tiden med en automatik som de meritokratiska idealen bortser ifrån. De sämre ställdas möjligheter att komma ikapp försvåras fortlöpande om inget görs.

Denna mekanism utreds föredömligt i Per Molanders bok *Ojämlighetens anatomi*, där han formulerar något han kallar ”den växande ojämlikhetens tyngdlag”:

Utan en aktiv fördelningspolitik driver samhället mot ojämlikhetsgränsen lika obönhörligt som en sten faller mot marken när man släpper den; i varje ögonblick glider den omärkligt nedåt, om inga motkrafter sätts in.²²

Hur den stigande ojämlikhetens mekanism verkar utreder Molander utifrån det faktum att det inte existerar något stabilt jämviktsläge. Om inga motkrafter sätts in tenderar små skillnader att förstärkas på ett sätt som inte har med huruvida skillnaderna i utgångsläget är legitima eller ej att göra. Grupper som av olika skäl har begränsade resurser, såväl ekonomiskt som socialt, kulturellt och ”positionellt” är försatta i ett underläge som tenderar att förstärkas allteftersom tiden går, och deras

21 Ur den svenska översättningen av boken, *Intelligenen som överklass* (1960), s. 93. I en artikel i *Guardian* 2001, ”Down with meritocracy” (den 29 juni 2001), menade Young att meritokratin som system var på väg att nå sin fulländning i Blairs Storbritannien.

22 Per Molander, *Ojämlighetens anatomi* (2014) s. 191. Med ”ojämlikhetsgränsen” menar han den teoretiskt högsta graden av ojämlikhet som är förenlig med den aktuella ekonomiska utvecklingsnivån. Hur ojämlikheter i livschanser ackumuleras under hela livsspannet är ett tema som den brittiske filosofen Brian Barry utvecklar boken *Why Social Justice Matters* från 2005. Se även dennes artikel ”Chance, Choice and Justice” från 1989.

möjligheter att förändra sin situation krymper. Det motsatta gäller för de resurstarka: deras överläge växer per automatik. Ojämlighet föder mer ojämlikhet – om inte ändamålsenliga insatser görs för att motverka detta. Och sådana insatser är en *kontinuerlig* nödvändighet för den som vill verka för ett jämlikt samhälle.

I vilken grad människors ambitioner, talanger och förmågor kommer till sin rätt beror exempelvis i stor utsträckning på i vad mån de är efterfrågade på arbetsmarknaden. Marknadspositionen utgör i sin tur en maktposition utifrån vilken man kan påverka spelets regler när det gäller vilka prestationer som ska belönas respektive ignoreras i fördelningen av samhällets rikedomar. På så sätt formas dominansförhållanden som ackumuleras över tid och infogas i en ojämlik institutionell ordning i samhället.

I den socialliberala tankevärld som stannar vid ”lika startmöjligheter” finns inga motkrafter mot en sådan utveckling.

7. Meritokrati och kollektiva villkor

Meritokrati bygger, som vi varit inne på, på att det finns system för att jämföra människor. På utbildningssystemets område handlar det om att jämföra *individer*. Men om vi flyttar fokus till arbetslivet kombineras denna jämförelse mellan individer med ett ytterligare mer komplicerat problem: att jämföra *grupper, yrkes- och branschområden*.

Vad som blottläggs här är ett slags meritokratins inofficiella värderingssystem som har mer med social status än meriter att göra. Status handlar om hur man vinner erkännande respektive misskännande i samhället. *Social* status handlar om att olika positioner, yrken och yrkesområden har samhällets erkännande i högre grad än andra. Precis som den gamla aristokratin hade sin status i kraft av ära och blod har det borgerliga samhället på detta område format statushierarkier som egentligen har mycket lite med meritering att göra.²³

Oavsett hur välmeriterad du är som sjuksköterska ansågs du länge i fråga om löne- och arbetsvillkor mindre ”förtjänt” än en sjukhustekniker med motsvarande utbildning (för att ta ett klassiskt exempel som varit uppe för juridisk bedömning i Arbetsdomstolen – exemplet kan som bekant mångfaldigas).²⁴ Vissa meriter väger mycket lätt i samhället, medan andra väger omotiverat tungt, och samma med det arbete man utför och den ansträngning, kreativitet, påfrestning och risk det anses rymma.

23 Subjektiv social status handlar i sin tur om hur den enskilde upplever och placerar in sig i samhällets statushierarki – en socialpsykologiskt ömtålig process som föder reaktioner av ressentiment eller relativ social deprivation – om detta, se Nilsson & Nyström (2018). s. 27 ff, samt Noam Gidron & Peter A Hall: ”The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right” (2017).

24 Ett annat på sin tid i fackliga sammanhang populärt exempel var att apskötaren på Skansen hade högre lön än en barnskötare.

I denna i samhällsmåttstock mycket stora jämlikhetsfråga är det som om meritokratis principer plötsligt inte längre gäller. Ett vanligt argument i den enklare borgerliga argumentationen är att hänvisa till marknadskrafterna, som förvisso är betydande när det gäller avgöra skillnaderna mellan olika gruppers villkor. Men i så fall handlar det inte längre om "förtjänst" i meritokratisk mening. Ingen kan ju på allvar hävda att marknaden mäter förtjänst på ett rättvist sätt, vare sig det nu handlar om kunskaper, ansträngningar eller företagsamhet. "Rättvisa" som måttstock är helt enkelt fullständigt irrelevant i marknadskrafternas värld.²⁵ Dessutom är det uppenbart så att det, exempelvis då det gäller löneläget för vård- och omsorgspersonal, egentligen inte handlar så mycket om marknaden som om en historisk kvarleva av reproduktionens underordnade plats i den patriarkala könsmaktsordningen, en mäktig strukturell kraft bakom samhällets orättvisor.

De strukturella faktorerna bakom skillnaderna i människors villkor, det vill säga allt det som underminerar meritokratis rättviseanspråk, mångdubblas så snart vi nalkas denna dimension av samhällets fördelningssystem.²⁶

Såvitt jag vet är LO den enda aktören som försökt rädda meritokratis logik på detta område, genom att försöka finna ett sätt att jämföra olika arbeten på ett sätt som undgår marknadskrafternas makt. Detta naturligt nog: hela fackföreningsrörelsens historia handlar ju i grunden om att hitta system som kan modifiera och delvis omtveta marknadsens inflytande på arbetsvillkoren.

Det har kort sagt handlat om att finna andra sätt att värdera arbete.

Från 1950-talet och några decennier framåt fördes således en ganska livlig diskussion inom LO kring något man kallade *arbetsvärdering*. Avstampet var den solidariska lönepolitiken, som framförallt var inriktad på en utjämning av lönerna inom yrkesområden och branscher/avtalsområden. Men när den frågan en gång ställts konfronterades man oundvikligen också inför det betydligt mer komplicerade frågan om skillnader mellan olika branscher och sektorer. Reser man parollen om lika lön för lika arbete måste man också ha en uppfattning om varför det är olika lön för olika arbete. Varför är vissa arbeten/branscher mer förtjänstbringande än andra? Är skillnaderna rättvisa, ur ett meritokratiskt perspektiv?

Det handlar alltså om att meritvärdera arbetena som sådana. Diskussionerna kring hur detta skulle kunna se ut återkom under 1950-70-talen med viss regelbundenhet.

25 Också David Åhlén (2018) konstaterar att marknaden inte kan mäta människors förtjänster på ett rättvist sätt. Men han kapitulerar omedelbart:

Även inför denna orättvisa hänvisar jag till vad som är rimligt och praktiskt. Trots att marknaden inte ger en korrekt bild av förtjänst finns det ingen vedertagen metod för att bestämma objekts värden som är så allmänt vedertagen, så enkel och "naturlig" som den (s. 165).

26 En diskussion kring dessa frågor, som sätter in dem i perspektivet av globaliseringen, för Ingvar Johansson i rapporten till Tankeverksamheten april 2015 med rubriken *Förtjänst och globalisering – fallet Zlatan*.

Ett system för arbetsvärdering framhölls som något av den slutliga sten som skulle fullborda den solidariska lönepolitikens stolta bygge. Redan det avtalsråd som tillsattes efter 1951 års kongress fick i uppgift att ”insamla material rörande arbetets art och kraven på arbetskraften i den mån statistiska uppgifter är möjliga att använda för detta ändamål”.²⁷

Det visade sig snart att statistiken inte gav mycket vägledning. Men vid ingången till 1970-talet sköt arbetet ny fart eftersom SCB börjat ta fram en ny befattnings- och yrkesnomenklatur. Kunde man inte bygga ut den med någon slags ”svårighets-skala”? LO knöt an till projektet, och en arbetsgrupp tillsattes. På 1976 års kongress rapporterades att ”arbete pågår”. 1978 verkade man vara beredd att ta ett avgörande steg. En kontaktman med sakkunskap från varje förbund knöts till arbetsgruppen, det gjordes arbetsplatsbesök och togs fram ”riktmärken”. Något år senare läckte ett arbetspapper ut i media som väckte stormar av protester från alla dem som ansåg sig felvärderade. Likväl: ”arbetet fortskrider”, rapporterade man på LO-kongressen 1981. Det lär i LO-borgen finnas en pärm med ”riktmärken” och ”parametrar”. Hur de sedan skulle viktas rådde det djup oenighet om.

I diskussionen lade somliga tonvikten vid en rimligare värdering av så kallade typiska kvinnoarbeten, andra ville uppvärdera upplärning och erfarenhet på den formella utbildningens bekostnad. Ytterligare andra menade att man måste beakta om arbetet var slitsamt, ohälsosamt, ensidigt och monotont. Synen på lönen som compensation för arbetets olägenheter var utbredd, en i sanning revolutionerande syn på vad som borde vara meriterande. Andra ville fästa avseende också på kvaliteten i de sociala samverkansrelationer arbetet rymde, en tidig avspegling av det som senare talats om i termer av psykosocial arbetsmiljö. Få nämnde det som senare skulle stå i centrum för diskussionen om ”det goda arbetet”, nämligen utvecklingsmöjligheter i arbetet.

LO-kongressen 1991 – efter 40 år! – konstaterade till slut att försöken att lägga en mer systematisk grund för arbetsvärdering hade stupat på uppgiftens omöjlighet. Tilläggas skall att tjänstemannaorganisationernas och arbetsgivarnas intresse för ämnet hela tiden varit obefintligt. Det stod hela tiden klart att vad som i sista hand stod i skottlinjen var de existerande hierarkierna i arbetsorganisation och lönesättning, både i smått och stort. Omfattningen av ”vested interests” på det området var och är som bekant mycket stor.

Det har alltid förts en mycket animerad diskussion om hur olika arbeten värderas i ute samhället, där olika grupper funnits skäl för att de är felvärderade och pläderat för en uppvärdering, medan andra med mer eller mindre listiga argument försvarat

²⁷ Denna kongress rapport *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen* kan sägas vara själva grunddokumentet för den så kallade Rehn-Meidnerska modellen, där den solidariska lönepolitiken var en central del.

och legitimerat sina relativa förmåner. Man kan se detta som något av en fortlöpande folklig debatt kring meritokratin, ömsom för att försvara skillnader, ömsom för att kritisera dem. Såväl de som förespråkat en omvärdering som de som förespråkat status quo har alltid haft en rik rabatt att plocka argument ur. Det har aldrig funnits några allmänt omfattade principer som bas för en rättvis värdering. Även om undret skulle ske att man kom överens om sådana torde det vara omöjligt att översätta dem i konkreta jämförelser mellan olika arbeten av det slag som de meritokratiska idealen bygger på.

Frågan behandlades i ett kapitel i en bok Anders Nilsson och jag skrev för snart tjugo år sedan.²⁸ Vår avslutande kommentar lød:

Det finns slutligen anledning att anta att ungefär samma grupper som idag har makten att genomdriva sina intressen vid förhandlingsbordet har samma överläge då det gäller att göra sina värderingar gällande i en debatt om hur deras arbete ska värderas.

Hela denna diskussion, som så mycket annat i klassamhället, påverkas av ett grundläggande argumentationsöverläge hos dem som anser sig förtjänata och meriterade för den ställning de har, gentemot de förfördelade bak i salen, som skriker och protesterar och vill ha rättelse.

Vår slutsats var att

den enda utvägen ur arbetsvärderingsdiskussionens dilemman är att framhäva *en allmän löneutjämning* som ett värde i sig för samhället som helhet.

Det är en slutsats som håller också idag.

8. Meritokrati och produktionens församhälleligande

Varje ojämlikhet som kommer sig av ökade ansträngningar, större kunskap och företagsamhet är legitim, förutsagt att lika möjligheter i dessa avseenden gäller för alla – så lyder ju meritokratins förkunnelse. Men det finns ännu en svårighet med ett sådant ideal. Sådana förtjänster och deras resultat i form av goda arbetsprestationer är ju bara till viss (obestämd) del produkten av vars och ens *individuella* prestationer. De bygger också på insatser och inflytande från den sociala omgivningen och samhället som helhet.

På den tid då meritokratins ideal växte fram dominerades den borgerliga världen av självständiga småproducenter och mycket begränsad arbetsfördelning. Det samhälle som vuxit fram, särskilt under 1900-talet och alldeles särskilt under välfärdskapitalismen, är av radikalt annorlunda karaktär. Här har den enskildes arbete infogats

28 Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Den sociala demokratins andra århundrade? Pusselbitar till en ny reformistisk strategi* (2005), kapitel 6, "Rätt lön" s. 140 ff.

i en alltmer välutvecklad arbetsfördelning. Mer och mer av individens möjligheter formas i led efter led av bakom- och omkringliggande beroendeförhållanden – av andras arbete, av anonyma marknadskrafter och av välfärdsstatens institutionella ramar och offentliga interventioner.

Särskilt raka rör mellan individuella insatser och förtjänst har väl egentligen aldrig funnits, men i den moderna kapitalismen är de krokigare än någonsin. Den som är högpresterande och högkompetent har idag många att tacka för sina förtjänstfulla egenskaper. Hen bärs upp av ett helt system av institutionella investeringar, stödfunktioner och andras arbetsinsatser på ett sätt som vederbörande alltför ofta är generande omedveten om. Med Marx' ord präglas kapitalismen mer och mer av produktionens församhälleligande. De ömsesidiga förbindelserna och beroendeförhållanden mellan människor, verksamheter, samhällssektorer, liksom av den generella sociala, kulturella och ekonomiska infrastrukturen, har blivit mer eller mindre oöverskådliga.

Detta gäller på den mest lokala nivån, på det fält där den enskilde är verksam i en mer eller mindre utvecklad arbetsorganisation, bland leverantörer, supportfunktioner och arbetskamrater. Meritokratin riktar fokus mot den enskildes kunnande och engagemang. Men minst lika viktigt är det hur den *verksamhet* ser ut, där dessa kunskaper ska omsättas i praktiken, att samverkan fungerar väl och att kommunikationsförhållande med relevanta delar av omvärlden utvecklas. Kunnandet finns inte bara, kanske inte ens främst, hos individen, utan också i kollektivet och omgivningen. Framförallt är det där den har förutsättningar att *utvecklas* under loppet av ett arbetsliv.

Detta gäller också i samhället som helhet, där framgång eller misslyckande för den enskilda individen och verksamheten blivit mer och mer beroende av den produktiva förmågan hos samhällsorganisationen som helhet – av arbetskraftens reproduktionsförhållanden, inklusive utbildningssystemet, och av arbetsmarknadens och arbetslivets villkor. En svärmätt men oomtvistlig del av den enskildes meriter, kompetenser och kapaciteter formas av denna samlade samhälleliga förmåga.

Meritokratin förespråkare ställs återigen inför en svårbestämd gräns mellan den zon där den individuella förtjänsten är utslagsgivande, och den där den är avhängig av strukturella förutsättningar i den sociala omgivningen. Det borde inte vara möjligt att i detta samhälle tala om individens frihet utan att ge akt på vad som ytligt sett framstår som dess motsats: hur vi alla blivit mer och mer beroende av varandra och av de institutionella ramarna för vårt sociala vara och agerande.²⁹

Föreställningen om ”raka rör” mellan förtjänst och fördelning har fått anse- nlig förankring i dagens diskussioner om rättvisa. Det gäller i stort som smått. Vad får jag egentligen tillbaka för det jag utträttar på jobbet? För den skatt jag erlägger? För

29 Om det institutionella ramverket, innebörd och betydelse, se Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Jämlikhetsnormen* (2012), s. 41ff.

den försäkringsavgift jag betalar?³⁰ Underförstått: jämfört med dessa som inte bidrar lika mycket, och ändå får så mycket igen. Det är förvisso relevanta frågor att ställa. Men de ska ställas i medvetande om att det jag bidrar med inte sådär helt är ”hämtat ur egen ficka”. Och om andra bidrar med mindre kan det, som vi varit inne på, bero på förhållanden de inte råder över.

Sammantaget talar de ömsesidiga beroendeförhållanden vi lever under idag för samma slutsats som vi drog i föregående avsnitt, nämligen en *allmän utjämning* av löner, levnads- och arbetsvillkor som den adekvata fördelningsprincipen i det moderna samhället.³¹

*

Några avslutande kommentarer om detta med beroende och frihet är på sin plats.

Vi lever, som sagt, i ett samhälle där vars och ens preferenser och valhandlingar är djupt invävda i samhälleliga beroendeförhållanden vi inte kan överblicka. Det paradoxala är att detta har givit upphov till en illusion om ökat individuellt *oberoende*. Ett karaktäristiskt drag hos de beroendeförhållanden som utvecklats (och som i sin senaste fas utsträckts i global skala) är att de är opersonliga. Vi ser inte dem vi är beroende av, och inte heller dem vars villkor vi påverkar genom vad vi väljer och gör. Vi har ingen direkt relation till dem. I stor utsträckning bärs den väv av beroendeförhållanden vi är en del av upp av anonyma och avlägsna institutioner. Beroendeförhållanden får därmed en indirekt, abstrakt karaktär. Vi har lärt oss att lita till väven, för annars vore tillvaron outhärdligt osäker. Men den finns där för oss bara som en diffus kuliss bakom vårt livsrum. Det osynliga, opersonliga och abstrak-

30 Problemet fick en närmast skattretande illustration när Scaniadirektören Östling i TV våren 2018 tyckte han inte fick något tillbaka på den skatt han betalade in. Den borgerliga synen på skatte- och försäkringssystem är överhuvudtaget djupt präglad av verklighetsfrämmande bilder av hur beroendeförhållandet mellan individ och samhälle ser ut idag.

31 I en artikel i tidskriften *Fronesis* för tioalet år sedan (nr 32-33) utvecklade jag detta tema. I Daid Åhléns bok (2018) blir det jag skrev föremål för en delvis berättigad kritik. Det finns förvisso människor som inte ”behövs” i den inskränkta ekonomiska meningen att de inte är en del av samhällsekonomin väv av ömsesidiga beroendeförhållanden. Grunden till att de likväl måste tillerkännas rimliga levnadsvillkor är, som Åhlén framhåller, i grund och botten en moralisk fråga om alla människors lika värde – en fråga om ”den moraliska ordningen” i samhället. Mitt resonemang i artikeln var otydligt på denna punkt. Dock anser jag att de ömsesidiga beroendeförhållandena på många områden går mycket djupare än vi i allmänhet föreställer oss. Ta exempelvis de tusenden som slagits och slås ut ur produktionen på grund av strukturomvandlingen och finns där omkring oss som arbetslösa, förtidspensionerade, inte sällan med arbetsskador – till synes ”obehövda”. Men vi är faktiskt ”beroende” av dem på så sätt att vi är beroende av den strukturomvandling som slagit ut dem, den utveckling av produktiviteten i samhället som därmed möjliggjorts och den ökning av vårt välstånd och vår välfärd det inneburit. Det är inte bara de som arbetat och slitit som byggt upp välståndet. Det är också de som kasserats på vägen och betalat en del av det pris som vi andra dragit vinsten av. Så långa är faktiskt de beroendekedjor vi måste ta in i synfältet.

ta i våra beroendeförhållanden göder en illusion att vi är oberoende. Det blir inte bättre när detta föreställda oberoende sedan tenderar att svälla upp till ett ideal: att vara beroende och "hjälplos" utmålas som något fundamentalt ovärdigt för en vuxen människa. En normalt funtad, moraliskt "frisk" person är oberoende, "fri".

Till denna lyckliga ovetenhet om våra verkliga livsvillkor hör också det gamla liberala mantrat att var och en bör få göra vilka val och handlingar man vill, förutsatt att det inte hindrar andra att göra detsamma. I själva verket är de ömsesidiga beroendeförhållanden vi lever under så pass komplicerade att vi har mycket begränsade möjligheter att bedöma hur de val och handlingar vi väljer påverkar andras villkor. Det liberala mantrat lider av svårartad brist på insikt i komplexiteten i det moderna samhället.

Samtidigt – min andra avslutande reflexion i detta stycke – har människors grad av oberoende naturligtvis sin alldeles speciella klassdimension. En del är ändå de facto friare än andra, för frihet är något man kan "köpa", i kraft av rikedom, ställning och kontakter. På så sätt är vissa mer oberoende än andra av den institutionella väv som håller oss övriga samman. Också i spelet mellan beroende och oberoende sker en ackumulering av ojämlikheter allteftersom människors positioner förändras under livet.

Till jämlikhetens befrämjande på detta område hör några centrala inslag i välfärdsystemen som uttryckligen syftat till att öka människors oberoende/frihet, och som därför borde vara särskilt viktiga att värna om för dem som hyllar sådana värden. Socialförsäkringssystemet, med offentligt finansierade och garanterade inkomstbaserade ersättningar för den som blir sjuk eller arbetslös, syftade just till att öka människors oberoende – oberoende av *arbetsmarknaden*, närmare bestämt. Frihet som *avkommodifiering*, med ett finare ord, av engelskans *commodity*, 'vara': det handlar om att lindra den osäkerhet och ofrihet det innebär att vara beroende av att sälja sin arbetskraft på marknaden. A-kassan understöddes här av en arbetsmarknadspolitik som fram till 1990-talet var fokuserad på uppgiften att lotsa människor från sektorer med krympande arbetskraftsefterfrågan till mer expansiva delar av ekonomin.

På 1970-talet kompletterade denna frihetsreform av en rad reformer för att göra människor (och framförallt då kvinnor) mer oberoende av *familjen*: särbeskattning, föräldraförsäkring, offentlig barntillsyn och andra former av social service som understödde en *avfamiliarisering*, det vill säga en minskning av människors beroende av familj, släkt och en patriarkal könsmaktsordning. Även pensionssystemet verkar i samma riktning, och egentligen hör en rad sociala insatser för barnen också dit, alltifrån införandet av fria skolmåltider till gratis sjuk- och tandvård.

Delar av dessa system av utpräglat frihetsbefordrande karaktär har som bekant försvagats kraftigt under de senaste decennierna.³² Det fäster uppmärksamheten på

32 Här kan man verkligen tala om att det skett ett systemskifte. Inkomstutvecklingen för sjuka och arbetslösa är mindre än en femtedel av vad som kommit de arbetande till del sedan 1990-talet. 2006-2016

en mycket central sida av ojämlikheten i samhället. Det kanske mest fundamentala sätt varpå klasstillhörighet påverkar människors livsvillkor rör vilka risker vi är utsatta för i livet, och vilka resurser vi förfogar över för att hantera dessa risker. För de mindre välsituerade grupperna gäller att de påfrestningar de utsätts för, såväl vad gäller hälsa som familje- och arbetsmarknadssituation, är större. Deras möjligheter att handskas med dessa ökade risknivåer är mer beroende av särskilda offentliga insatser än de som kan ”köpa sig fria”.

Vi återförs här till vårt återkommande tema: det räcker inte med kompenserande insatser i barndom och skolor (”lika startmöjligheter”) för att åstadkomma ökad jämlikhet.

9. Meritokrati och incitament

En fråga som sällan avhandlas i pläderingen för meritokratiska belöningssystem är *hur stora* belöningarna ska vara för de förmåner man menar sig ha meriter för, liksom hur begränsade de ska vara för dem som anses mindre meriterade. Hur mycket *mer* bör jag tjäna utifrån de meriter jag har, jämfört med de mindre förtjänta? Här finns ett spann som meritokratismen inte kan underlåta att förhålla sig till, men ofta undviker att fördjupa sig i.

Borgerliga företrädare försöker som vi sett gärna komma undan frågan genom att hänvisa till marknaden: tillgång och efterfrågan får avgöra (det vill säga *inte* meriter!). Mer sofistikerade resonemang i ämnet handlar om behovet av en produktiv *incitamentsstruktur*: en del behöver mer uppmuntran, andra mindre. Till saken hör att vare sig de väljer den ena eller andra argumentationen brukar de komma fram till att marknaden/incitamentssystemet måste medge större löneskillnader än de rådande.

Lönesystemet handlar ju inte bara om köp och försäljning av arbetskraft på en marknad. Det gäller också att *utvinna* den vara arbetsgivaren köpt. Hur ska man kunna få folk att jobba mer och bättre om de inte ser resultatet i lönekuvertet eller andra förmåner? Jämfört med marknadsargumentet kan incitamentsargumentet i alla fall ges en indirekt koppling till meritokratis principer. Man säger att om man inte får en rättmätig belöning för uppvisade meriter leder detta till att man arbetar mindre eller anstränger sig mindre i sitt arbete, samtidigt som drivkraften att meritera sig ytterligare genom studier och kompetensutveckling försvagas. Vilket i sin

minskade andelen arbetslösa som hade ersättning från a-kassan från 70 till 40 procent. I början av 1990-talet fick nästan alla ersättning vid sjuk- och arbetslöshet med 80 procent av sin tidigare inkomst. 2015 är motsvarande siffra under 50 procent. Ersättningarna inom socialförsäkringssystemet har förvandlats till ett slags grundskydd som det har blivit allt viktigare att komplettera med kollektivavtalade eller privata försäkringslösningar, en lösning som bara är öppen för de mer välsituerade delarna av befolkningen (samtidigt som sjukpenning och dagpenning från a-kassan beskattas hårdare än lön).

tur leder till negativa konsekvenser för samhällsekonomin. ”Det måste löna sig att meritera sig”, skulle man kunna travestera ett vanligt argument i löne- och skattedebatten. ”Utbildningsbonus” brukar det kallas.

Arbetshistoriker brukar nämna fyra olika typer av arbetsincitament: tvång, normativa (exempelvis den lutherska arbetsetiken), inherent (arbetslust, arbetsglädje och engagemang i arbetet och dess resultat och nytta) och sist och slutligen materiella incitament, dvs lön eller andra former av belöningar och förmåner. Diskussionen om den produktiva incitamentsstrukturen uppehåller sig nästan enbart kring den sistnämnda typen, även om förekomsten av tvång ofta finns där i bakgrunden som en underförstådd, helt nödvändig drivkraft för dem med mindre tillfredsställande arbetsvillkor (såsom exempelvis i diskussionen om ersättningssystemen i socialförsäkringarna – de måste vara låga för att få folk att söka arbete till varje pris).

Incitamentens avgörande betydelse fick en renässans på 1980-talet. Då utvecklades en mycket livaktig diskussion i arbetsgivarkretsar och bland managementforskare kring hur man skulle kunna använda lönesättningen som en integrerad del av företags- och arbetsledningen. Nya strategier utvecklades med lönen som styrinstrument, dels knutet till resultatmål i verksamheterna, dels till den enskilda individens arbetsprestationer. Lönesättningen skulle göras till en del av ett större ”flexibilitetspaket” med syftet att åstadkomma en snabbare anpassning av företagets verksamheter beroende på förändringstrycket på marknaden och den allt snabbare tekniska och organisatoriska omvandlingen av produktionen.

De nya strategierna förutsatte att lönerna i större utsträckning måste sättas lokalt och vara individuellt anpassningsbara, vilket betydde att de branschvisa kollektivavtalen mer eller mindre borde monteras ner (helst skulle de bara reglera fredsplikten). Arbetsgivarkrav i denna riktning har sedan dess varit en återkommande företeelse i praktiskt taget varje avtalsrörelse. På LO-området har framgången varit måttlig, medan man på tjänstemannasidan fått större genomslag. Som helhet har arbetsgivarstrategin trots allt underminerat den centrala normeringen av lönebildningen. I viss mån har den också påverkat löneskillnaderna till tjänstemännens fördel. På det ideologiska planet har kampanjen befordrat den meritokratiska logiken - ”raka rör” mellan ersättning och förtjänst.

Men faktum är att den stora tilltron till materiella incitament nästan helt och hållet baserar sig på allmänt tyckande – eller rättare sagt det slag av förenklad och ytlig människosyn som dominerat nationalekonomin som vetenskap. Forskningsrön från relevanta beteendevetenskaper pekar istället mot att helt andra faktorer i längden är avgörande för människors motivation. Psykologerna betonar inre drivkrafter som strävan efter självförverkligande, mening och sammanhang i arbetet. Sociologer framhåller samverkansförhållanden och yttre faktorer som sociala normer och om-

givningens uppskattning.

Den amerikanske forskaren Alfie Kohn gjorde på 1990-talet en omfattande genomgång av en rad olika studier i USA av förhållandet mellan materiella incitament och produktivitet/arbetsmotivation.³³ Hans slutsats är att belöningssystem bara framkallar omedelbara, kortvariga förändringar i människors beteende. Svaga belöningssystem kan visserligen innebära irritationer och svag arbetsmotivation på en arbetsplats. En lönebonus kan momentant förbättra arbetsresultaten ungefär som när man höjer temperaturen när det är för kallt för att jobba. Men så snart det blivit varmt nog är verkan uttömd, och mer av samma medicin får inte samma verkningar.³⁴

Den centrala svagheten med materiella incitament enligt Kohn är att de inte förmar påverka människornas underliggande attityder och värderingar. Det är detta som gör att belöningar, liksom bestraffningar blir så ineffektiva då det gäller att åstadkomma *bestående* engagemang och kreativitet i människors dagliga arbete. System med individuell bonus har vidare en baksida: de belönar, men de bestraffar också dem som inte får del av dem. Deras motivation *sänks* av en utökad tillämpning av materiella incitament. ”Om man försöker få människor att tävla om en belöning så kommer alla som inte får något att uppleva sig som förlorare”, skriver Kohn. Det samlade resultatet av *både* plus- och minusfaktorerna i ett individuellt lönesystem mäts emellertid sällan i managementslitteraturen, trots att det naturligtvis borde vara detta samlade resultat som är av intresse ur samhälls- och synpunkt (samma problematik återkommer som bekant i diskussionen om skolbetygen).

En bestående effekt materiella incitament likväl har är att de påverkar människors allmänna syn på arbetet. De fostrar en inställning att inte göra något för intet. För att citera Kohns slående formulering: ”Motiveras människor av belöningar? Svar: absolut. De motiveras att försöka skaffa sig belöningar”. De motiveras att göra det som krävs för belöningen *men ingenting annat*. De motiveras sålunda att *inte* göra det om belöningen uteblir, och de väljer bort sådana insatser och verksamheter som inte ger utdelning i bonussystemet. Ett system byggt på materiella incitament lär också de anställda att undvika risker och undvika att pröva alternativa men oprövade sätt att lösa problem - kort sagt det minskar deras kreativitet och innovationsförmåga. En tredje konsekvens Kohn pekar på är att belöningssystem kan göra att brister och svagheter i arbetet döljs istället för att tydliggöras.³⁵

På alla dessa olika sätt riskerar bonussystemen att undergräva tilliten i arbetslivet, så-

33 Alfie Kohn, ”Why Incentive Plans Cannot Work” (1993).

34 Kohn refererar här bland annat till den amerikanske forskaren Frederick Herzberg, som betecknar lönesättningen som en ”hygienfaktor” av ungefär samma slag som temperatur, buller, etc.

35 Den som ser paralleller till de patentmetoder som de borgerliga partierna förespråkar för att styra och effektivisera offentlig verksamhet, sådant som exempelvis kömiljarden i sjukvården, har förstås alldeles rätt.

väl i arbetstagarnas relationer inbördes som i deras relationer med arbetsgivaren. Visserligen styr lönebonus människor mot bestämda mål. Men på samma gång inskränks deras synfält, och deras kunskap och engagemang i verksamhetens större sammanhang, som har med verksamhetsutveckling och samhällsnytta försvagas. Dessutom undergrävs samarbetsrelationerna i arbetslivet – en allt viktigare faktor i en ekonomi som både i stort och smått präglas av växande ömsesidiga beroendeförhållanden. Individuella lönesystem i förening med filosofin att ”inte göra något för intet” bromsar alla impulser att hjälpa varandra och dela med sig av kunskaper och idéer. Gruppbase-
serade bonussystem påverkar samverkan mellan grupper på samma sätt.

Bäst resultat har materiella incitament i monotona arbeten med låga krav på initiativ och begränsat beslutsutrymme, menar Kohn. Men ju mer avancerat och kvalificerat arbetet är, desto trubbigare blir de materiella belöningssystemen. Det ständigt upprepade talet om att individuella bonuslöner skulle stå i överensstämmelse med utvecklingen mot ett mer kvalificerat, självständigt och kreativt arbetsliv verkar således minst sagt svagt grundat. Det budskap som de materiella incitamenten sänder ut är att ens arbete är kontrollerat, styrt och mätt från ovan. Ju mer kontrollerad man känner sig på sitt arbete, desto svagare blir ens egen inre motivation för det arbete man är satt att utföra. För människor som arbetar utifrån en inre motivation, i ett arbete de upplever som meningsfullt och där de har möjligheter att få utlopp för sina förmågor i förtroendefull samverkan med andra krymper behoven av särskilda materiella incitament för att de ska utföra arbetet väl.³⁶

Även ur incitamentsperspektivet står sig den allmänna slutsatsen vi drog ovan apropå värdering av arbete. Det är en utveckling mot allmän inkomstutjämning som är det relevanta svaret på ökningen av de ömsesidiga beroendeförhållandena i den högt församhälleligade kapitalismens. En sådan utveckling är inte bara tidsenlig och rättvis, utan också funktionell såsom inslag i en incitamentstruktur som handlar om något mer än materiella belöningar/bestraffningar.

10. Meritokratin och den moraliska ordningen

Min inledande fråga i föregående avsnitt om hur stora skillnaderna i löne- och arbetsvillkor bör vara för att nå de positiva effekter som utlovas, har en intressant fortsättning när man kommer in på hur olika den besvarats i olika länder under olika tider. Varför ser ”incitamentsstrukturen” annorlunda ut i USA eller Storbritannien än i Norden? Varför krävs det större ”bonus” för att få folk att jobba där än här? Varför måste människor pressas hårdare för att prestera där än här? Hur ska man tolka att behoven av materiella incitament i form av större skillnader i löne- och arbetsvillkor

36 För en utförligare diskussion om dessa frågor, se Nilsson & Nyström (2005), s. 148 ff.

minskar under vissa perioder (som i Sverige på 1960- och 70-talen) och ökar under andra (som under de senaste decennierna)?

I stort sett sammanfaller skillnaderna i fördelningen av piskor och morötter i olika länder med den allmänna uppdelningen av välfärdskapitalismens olika samhällsmodeller som Gøsta Esping-Andersen för 30 år sedan gjorde i sin bok *Three Worlds of Welfare Capitalism* – en anglosaxisk, en kontinentaleuropeisk och en nordisk. Det finns alltså ett samband mellan utportioneringen av incitament och de institutionella förhållandena kopplade till välfärdspolitiken.

Man kan också säga att det handlar om olika basala samhällskontrakt.

Detta i sin tur kan på ett djupare plan kopplas till skillnader i den *moraliska ordningen* i olika länder. Hur man mäter och betygsätter människors meriter, deras ”förtjänster”, hur stora skillnader detta ger upphov till och vilka skillnader som är acceptabla och berättigade är i grunden en moralisk värderingsfråga, en fråga om rådande normer i samhället och hur de påverkas av de institutionella förhållandena – vilka informella institutioner det är som i samverkan med de formella institutionerna främjar eller försvagar ökad jämlikhet.³⁷

Att förstå samspelet mellan samhällets formella och informella institutioner är alltså centralt för att förstå hur och varför jämlikheten ökar eller minskar och skillnader mellan olika samhällen uppstår. Utformningen av vissa ekonomisk-instrumentella ”tekniker” i den sociala ingenjörsteknikens anda är viktiga, men man måste också ha med i blickfånget hur sådana påverkar den informella medborgarpakt som talar om vad som är berättigat och legitimt i form av rikedom och fattigdom, risktagande och trygghet, belöning och bestraffning, hjälp och självhjälp. Det är frågor som ytterst berör våra förnimmelser och känslor, vår moraliska urskilningsförmåga.

För att vända en utveckling mot ökad ojämlikhet krävs förstås specifika insatser på många områden för att utjämna inkomster, maktbefogenheter och livschanser. Men för att understödja, väva samman och göra dessa insatser uthålliga krävs att de bärs upp av en brett förankrad social känslighet som reagerar mot ojämlikhet i människors vardag och i alla olika dimensioner av deras sociala liv. När denna i grunden moraliska diskussion fördunklas av meritokratismens kalkyler över ”förtjänst” skymms grundläggande värden i jämlikhetstanken.

Detta reser frågan om en breddning av jämlikhetsfrågan som spränger ramarna både

37 Informella institutioner är regler för mänsklig samverkan som inte är medvetet utformade i en definierad makt- och beslutsordning, exempelvis lagar, myndighetsföreskrifter och kollektivavtal. Det finns ju också väl så starkt styrande normer för mänskligt handlande som kommit till utan att några myndigheter eller paragrafer är inblandade – uttalade och outtalade förväntningar människor emellan om hur man bör förhålla sig och bete sig i olika sammanhang – en moralisk ordning. I gränslandet mellan det formella och det informella finner vi sådant som sedvanerätt och praxis. Se Nilsson & Nyström (2012), s. 41ff.

för den klassiska meritokratins och den teknokratiska meritokratismens perspektiv.

Man kan i socialdemokratins ideologiska utveckling såsom denna avspeglar sig i partiprogrammen urskilja en tydlig utveckling mot en sådan breddning av jämlikhetsbegreppet. Tidigare låg tyngdpunkten på tydliga markörer såsom ekonomiska klyftor – egendoms- och inkomstklyftor och tillgång till utbildningsmöjligheter och bildningsvärden. Småningom tillkom en jämställdhetsdimension. Kommer vi fram till 1990-talsprogrammet fogas också skrivningar in om jämlikhet som frånvaron av alla former av diskriminering. Något av en slutpunkt i denna gradvisa breddning av jämlikhetsbegreppet kom i det senaste partiprogrammet från 2013, där man förespråkar en jämlikhetspolitik som vill motverka ”*alla former av över- och underordning*”.³⁸

För att förstå denna utveckling måste man se jämlikhetsbegreppets ursprungligen starka koppling till ett *kollektivt klassemancipatoriskt arv* i socialdemokratins, och hur det gradvis försvagats över tid. Under arbetarrörelsens första halvsekel var detta det allt överskuggande perspektivet på jämlikhetsfrågan: det gällde arbetarklassens frigörelse och upphöjelse till en likaberättad klass i samhället. Ursprungligen handlade det uttryckligen om en kamp för brödet – magfrågan som den drastiskt formulerades av August Palm: ”...om av hundra magar de åttio skola få någonting med eller de tjugo skola sluka allt...”. Jämlikhetsfrågan var också starkt kopplad till kamp mot *exploatering*, sådan den tog sig uttryck då den länge bara i blygsam utsträckning lät sig begränsas av facklig kamp och arbetsrättslig reglering. Förutom om ”arbete och bröd” handlade jämlikhet på ett mer allmänt plan om att bereda en utestängd samhällsklass *tillträde* och *erkännande* i samhället.

Det är ingen avslutad, en gång för alla vunnen strid, kanske det är bäst att tillägga.

Den sociala välfärdsreformismen hade visserligen anknytningar till detta, men fördes i ett delvis annat perspektiv. Den handlade länge om att röja undan social nöd, om att möta otillfredsställda och trängande behov. Förbindelsen mellan sociala reformer och ökad jämlikhet vann bara gradvis insteg allteftersom man började betrakta reformerna som investeringar i mobilisering och utveckling av samhällets mänskliga resurser.³⁹ Då är vi framme vid 1930-talet, då folkhemsbegreppet betydde en utvidgning av medborgarskapstanken (rubriken på Per Albin Hanssons berömda tal från 1928 är ju ”Folkhemmet – Medborgarhemmet”). Den begränsat klassemancipatoriska tyngdpunkten i jämlikhetsbegreppet började försvagas, även om den förstås fortsatt levde starkt i mer agitatoriska sammanhang. Kopplingen till kapitalets

38 David Åhlén uppehåller sig tämligen utförligt kring denna utveckling av jämlikhetsbegreppet i socialdemokratins (2018, s. 142 ff). Han är kritisk mot denna, som han skriver, ”utsuddning” av en tidigare konkret och gripbar jämlikhetsstrategi.

39 Betydelsefullt var här inflytandet från dansk socialdemokrati, Bramsnaes och Steinkke, som vida-refördes av Nils Karleby under 1920-talet. Perspektivet på reformer som social investeringspolitik gavs ett första samlat uttryck i makarna Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* från 1934.

utsugning av arbetet bleknade i samma process. 1930-talsparollen om ”folkets väl går före storfinansen” handlade om att ställa ett samhällsintresse mot överklassens särintressen, inte om att ställa arbete mot kapital.

Den gradvisa utvidgningen av jämlikhetsbegreppets innebörd och aktionsradie i socialdemokratins är alltså av gammalt datum. Under de senaste decennierna kan man säga att det utvecklats till något av ett universellt värde, såsom det uttrycks i 2013 års program – att motverka ”alla former av över- och underordning”.⁴⁰

Socialdemokratins omvandling från klass- till folkhemsparti pekar mot ett universellt jämlikhetsbegrepp som öppnar jämlikhetsdebatten mot hela den snårskog av ekonomiska, sociala och kulturella dominans- och beroendeförhållanden som snärjer oss i samhället. Det överskrider såväl socialliberalismens inriktning på missgynnade grupper som motsvarande begränsningar i den socialistiska traditionen - idag kanske framförallt märkbara som gjutform för en viss typ av tänkandet på vänsterkanten, där man ser jämlikheten enbart som en fråga om ekonomiska ojämlikheter och exploateringsförhållanden mellan arbetarklassen å ena sidan och medel/överklass å den andra. Det universella jämlikhetsbegreppet överblickar såväl inkomstfördelningen som andra dominansförhållanden och statusskillnader i samhället som helhet.

Ojämlika relationer mellan människor gör ju sig gällande oberoende av var man befinner sig i lönetrappan, i arbetsdelningens karriärer eller i andra värdehierarkier som sätter sin prägel på människors självuppfattning och sociala perspektiv – överallt där ”en ann inte är lika god som en ann”. På varje trappsteg mellan slott och koja, sitter det människor som blickar än uppåt, än nedåt, än åt sidorna och reflekterar över sin position jämfört med ”de andra”. Varje position rymmer sina speciella under- och överordnings- och inlåsningsmekanismer som ringar in människors sociala horisonter. De må vara brutalare och snävare ju längre ner på samhällstegen man befinner sig, men de finns där överallt, i arbetslöshetskön, på fabriksgolvet, i vårdinrättningarnas korridorer och i kontorslandskapens moduler. Ömsom klamrar man sig fast vid sitt pinnhål, ömsom spanar man efter vilka möjliga sätt att ta sig därifrån som står en till buds. Det är i den positionen jämlikhetspolitiken måste möta människorna i dagens samhälle om den vill bygga de breda allianser som ska till för att omsätta politisk-filosofiska ideal i institutionell förändring. Det förutsätter en bred förståelse av såväl ekonomiska och politiska som kulturella sammanhang. Detta är ett synsätt på jämlikhet som understödjer en bred samhällsgemenskap, samtidigt som det står i samklang med en utveckling alltmer präglad av komplexa och mångfacetterade beroendeförhållanden.

När jämlikhetsfrågorna gradvis överskridit det klassiska socialistiska perspektivet

40 En litterär sidobelysning av den politisk breddning av jämlikhetstanken som folkhemstanken rymmer finner vi hos författaren Lars Ahlin, som redan från sin debutbok, *Täbb med manifestet* från 1943, i en rad romaner gestaltade en jämlikhetstanke med närmast existensiella (för att inte säga religiösa) dimensioner.

av kollektivt emancipationsprojekt kopplat till klass blir det alltmer uppenbart att jämlikheten kan utvecklas eller kränkas i två dimensioner: en vertikal som handlar om inkomst och förmögenhet, och en som handlar om människors lika rätt och värde i livets icke-ekonomiska aspekter – sådant som könsroller, etnicitet, sexuell identitet, livsstil med mera.

I ett gränsskikt där dessa båda dimensioner flyter samman och samverkar finner vi de former av ojämlikhet som sammanhänger med *status*. Status har en objektiv sida som vetter mot jämlikhetens vertikala dimension, men också en subjektiv sida som handlar om hur människor värderas och kategoriseras vad gäller respekt och erkännande, hur de placeras och placeras av varandra med avseende på vad som anses värdefullt och aktningvärt i samhället. Människans behov av social uppskattning är grundläggande för deras självkänsla, och det behovet kan bara tillfredsställas utifrån. Den blir därmed beroende av hur de rådande status- och värdehierarkierna ser ut.⁴¹

Det innebär att jämlikheten idag kan befordras eller inskränkas i två dimensioner: en vertikal som handlar om inkomst och förmögenhet, och en horisontell som handlar om människans lika rätt i livets icke-ekonomiska aspekter, såsom könsroller, etnicitet, religion, sexuell identitet, livsstil med mera.

I de senaste årens debatt kring identitets- och klasspolitik har ibland dessa båda dimensioner uppfattats stå i motsatsställning till varandra, men det behöver de inte alls göra. De hänger samman på tusen olika sätt, och det är dessa samband man måste försöka utforska. ”I sista hand” kan man förstås säga att det är de ekonomiska förhållandena som är avgörande (för att nu anknyta till Friedrich Engels alltför inflytelserika försök att rädda den materialistiska historieuppfattningen, som i den socialistiska traditionen alltför ofta använts för att reducera allt mellan himmel och jord i samhället till ekonomi, klassintressen och klasskamp). Men verkligheten är ju att inflytandet från de ekonomiska krafterna i samhället förmedlas genom ett mycket komplicerat mönster av politiska, sociala, kulturella och psykologiska instanser som ser olika ut i olika samhällen under olika tider.

Vi ser exempelvis idag hur människors reaktioner på de omfattande ekonomiska förändringsprocesserna i spåren av globalisering och digitalisering tar sig utpräglat sociokulturella uttryck, och då i stor utsträckning i form av främlingsfientlighet, religiös och kulturell fundamentalism och etnisk och nationell essentialism. De måste bekämpas som sådana, och här är universaliseringen av jämlikhetstanken ett grundläggande värde att värna och utveckla.⁴²

41 Sambandet mellan subjektiv status och de växande högerpopulistiska strömningarna framhålls av Gidron & Hall (2017).

42 Detta är något av ett huvudtema i Nilsson & Nyström (2018).

11. Lika startmöjligheter eller lika utfall?

Som jag varit inne på har en central stridsfråga i den ideologiska diskussionen inom socialdemokratin och mellan socialdemokratin och socialliberalismen varit om insatser för ökad jämlikhet framförallt bör sikta in sig på lika startmöjligheter eller lika utfall. De tendenser som lutar åt socialliberalismen har betonat lika startmöjligheter (exempelvis David Åhlén i ovan anförda bok), med viss tonvikt på barnens situation och utbildningsinsatser. Lika utfall framträder som en vänsterposition, med paroller om omfördelande skatte- och bidragssystem och en militantare facklig strategi för högre lön på profitens bekostnad.

Rent logiskt hänger den ena ansatsen emellertid nära samman med den andra. Kraven på omfördelning/lika utfall växer ju mindre framgångsrikt samhället är när det gäller att åstadkomma lika startmöjligheter. På samma sätt förbättrar mer lika utfall förutsättningarna för föräldragenerationen att ge barnen mer lika startmöjligheter. Ojämlika startmöjligheter skapar etablerade särintressen, kompetens- och levnadsnivåklyftor och maktpositioner som blockerar och försvårar att i efterhand korrigera uppkomna klyftor. Å andra sidan bortser idéerna om lika startmöjligheter, som jag varit inne på i tidigare avsnitt, från det faktum att människors livsbana genomlöper strukturella förändringar där hela tiden nya förutsättningar skapas där det gäller att "starta om". Lika startmöjligheter lär heller inte ha någon större effekt på sådana ojämlikheter som idag står i förgrunden i jämlikhetsdebatten, nämligen den förmögenhetstillväxt som drivs fram av det globala finansiella systemet.

Så kan man vända och vrida på den här diskussionen tills den föreställda dikotomin mellan lika start och lika utfall blir mer och mer diffus. Det visar sig snart att det är missvisande att göra en skarp distinktion mellan dessa två strategiska inriktningar för jämlikhetspolitiken.

Ett annat sätt att närma sig frågan är att titta på den verkliga historien om hur arbetarrörelsen handskats med denna strategiska avvägning historiskt, i framväxten av den svenska arbetsmarknads- och välfärdsmodellen. En analys av denna fråga som väckt alltför liten uppmärksamhet i den framväxande jämlikhetsdebatten i svensk vänsteropinion gjordes för några år sedan av Gøsta Esping-Andersen. Den översattes och gavs 2013 ut av Tankeverksamheten under titeln *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie: Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet*. Esping-Andersens mått på jämlikhet har sitt fokus på den sociala rörligheten mellan generationer. Men den utgångspunkten konstaterar han att den skandinaviska socialdemokratin under perioden fram till 1970-talets slut effektivt förmådde utjämna vad han kallar "möjlighetsstrukturen" i de nordiska samhällena.⁴³ Men tvärt emot en vanlig föreställning skedde detta i relativt liten ut-

43 Dessförinnan var klasskillnaderna knappast mindre här än i andra liknande länder – föreställningarna om ett jämfört med Europa i övrigt mer jämlikt bondesamhälle i Sverige som historisk förklaringslinje

sträckning genom direkt omfördelning mellan rika och fattiga.

Enkelt uttryckt är hans slutsats att jämlikheten i de nordiska välfärdsstaterna under efterkrigstiden framförallt ökade genom att människor på klassamhällets lägre nivåer lyftes mot mitten, medan de i dess toppskikt fick sitta i relativt orubbat bo (om än hållits ganska kort fram till 1980-talet). Det är inte omfördelning av produktionsresultat och inkomster genom skatter och transfereringssystem – att ta från de rika och ge till de fattiga – som varit avgörande för den relativt sett större jämlikhet som under efterkrigstiden förverkligades i de nordiska länderna. Här har politiken nämligen knappast varit radikalare i Sverige än i andra europeiska länder.

Vad den politiskt bestämda omfördelningsfaktorn anbelangar skriver han:

Om vi bortser från pensioner så är andelen inkomstöverföringar som går till den nedersta femtedelen 32-33% i samtliga nordiska länder i ofördelaktig jämförelse med ett genomsnitt om 36% för hela OECD-området. Den svenska översta femtedelen får 11%, vilket är det samma som genomsnittet för OECD. Sanningen om Skandinaviens mer sammanpressade inkomstfördelning finns någon annanstans, nämligen i förhållandet att hushållen i botten har större arbetsinkomster än i de flesta andra länder. Detta kan i sin tur förklaras av framgången för socialdemokratin att minimera arbetslöshet och, vilket är ännu viktigare, att maximera arbetskraftsdeltagandet för kvinnor i allmänhet och mödrar i synnerhet. Till detta får man också lägga de nordiska fackförningarnas framgångar när det gäller att minska löneskillnader. Med andra ord, det egalitära resultatet den skandinaviska socialdemokratin åstadkommit är – kan man hävda – primärt en följd av arbetsmarknadspolitiken, kollektivavtalen och den ovanligt väl sammanhållna jämställdhetspolitiken.

Utöver detta betonar han betydelsen av ett väl sammanhållet utbildningssystem från basen i en utbyggd förskola (skillnaden i familjeförhållandena när det gäller att ge kognitivt stöd och stimulans är överbestämmande för vilket inflytande utbildningsinsatserna på senare stadier har) via enhetsskolan till ett generöst studiestöd för en kostnadsfri högskoleutbildning.⁴⁴

Att proklamera en Robin Hood-politik för lika utfall må vara agitatoriskt verk-

har svag empirisk grund, även om frågan är svårundersökt.

⁴⁴ Den kraftigt ökade ojämlikheten i Sverige under senare decennier har lämnat inkomstklasserna i mellanskiktet relativt oberörda. Vad som skett är framförallt att inkomstskalans nedre skikt släpat efter genom politiskt bestämda nedskärningar i socialförsäkringar och offentliga bidragssystem, medan de övre rusat iväg, framförallt i kraft av ökade kapitalinkomster i spåren av kapitalmarknadens avreglering och globalisering. Kapitalmarknadens utveckling beror också i viss mån på att pensionssystemets verkningar på sparandet i samhället förändrats. Medan AP-fonderna byggdes upp och pensionsinbetalningarna var små socialiserades lejonparten av sparandet och kapitalbildningen. När AP-fonderna inte längre expanderade återfördes nykapitalbildningen till den privata finansiella sektorn, exempelvis i spåren av aktiefonds- och pensionssparande. När idag möjligheterna till ingrepp i den ojämlika fördelningen av kapitalinkomsterna aktualiserats kanske detta bör diskuteras mindre i perspektivet av omfördelning av inkomster och mer i perspektivet av en ökning av den kollektiva kapitalbildningen i samhället – samtidigt som mer betydande ingrepp förmodligen kräver insatser över nationsgränserna.

ningsfullt men det skymmer sikten för den analys av (o)jämlighetens drivkrafter och mekanismer, som är nödvändig för att läggas till grund för en verkningsfull strategi för ökad jämlikhet. Det skymmer också sikten för den universalisering av jämlikhetsbegreppet jag pläderade för i föregående avsnitt.

Detta är inte platsen att fördjupa oss ytterligare i den synpunktsrika och empiriskt underbyggda argumentation kring vägen till ökad jämlikhet genom utjämning av "möjlighetsstrukturen" som Esping-Andersens korta skrift innehåller. Det sagda må räcka för att påvisa att det är dags att överskrida det sätt att polarisera debatten kring lika start och lika utfall som präglar vänsterdebatten. I dagens vänsterdebatt ställs en omfördelningspolitisk omstart i förgrunden. Större uppmärksamhet borde riktas mot en social investeringsstrategi som utjämnar möjligheterna. Därvidlag handlar det inte bara om lika startmöjligheter utan om en bredare ansats med syfte att rusta människor för det förändrade arbetsliv som ligger i förlängningen av det nuvarande skedet av strukturomvandling.⁴⁵

12. Meritokrati och synen på kunskap

De meritokratiska värdena har också satt sin prägel på kunskapssynen i våra samhällen, särskilt i anslutning till utbildningssystemets utformning, men också i arbetsorganisationens och arbetsfördelningens utveckling. Att vara meriterad handlar ju i inte ringa grad just om att besitta viss kunskap. När meritokratismen hänvisar till överlägsna kunskaper som grund för anspråk på mer gynnsamma positioner och villkor blottläggs också en koppling mellan kunskapssyn och jämlikhet.

"Kunskap" florerar i etern sedan ett antal år som ett starkt och associationsrikt signalord på en rad områden. Att vi lever i ett "kunskapssamhälle" är något av ett portalbegrepp i sammanhanget. Men samtidigt handlar mycket av debatten om att kunskap är satt på undantag såväl i skol- och utbildningssystemet som i arbetslivet och medierna, liksom i människors attityder till seriös kunskapsförmedling och -inhämtning i allmänhet. Det sägs att barnen inte får lära sig något i skolan och att universitet och högskolor översvämmas av studenter utan läs- och skrivkunnighet. I medierna frodas ytlig underhållning också i de förment kunskapsförmedlande programmen. Människorna zappar på mobilerna och forskansar sig i de sociala mediebubblorna, medan traditionella bildningsideal har kastats på sophögen. Om man lyssnar till debatten verkar det hela mer likna ett "okunskapssamhälle".

45 I en 2012 publicerad antologi, *Towards a Social Investment Welfare State* (red. Nathalie Morel, Bruno Palier & Joakim Palme), diskuteras detta i termer av ett välfärdspolitiskt paradigmskifte. Se här även Nilsson & Nyström (2012), s. 201 ff. Ideologisk vägledning för en sådan ansats finns i den "Capability Approach" som förespråkas av Amartya Sen med flera, liksom Esping-Andersens idéer kring "the Opportunity Structure". Se Nilsson & Nyström (2012), s. 280 ff.

Samtidigt som det ligger en hel del i den bilden kan man allt som oftast höra ett elitistiskt tonfall i klagovisorna, och kanske rentav ibland en återklang av de teknokratiska krafter som menar att det är dags för de med kunskapen och meriterna att styra.

Mot förfallet reses alltså *kunskap* som motgift. Särskilt starkt har denna appell ljudit under de senaste årens debatt om den så kallade faktaresistensen, som blivit något av en inkarnation av okunskapssamhällets utbredning. Trumpadministrationens begrepp ”alternativa fakta” har blivit sinnebilden av vad som står på spel. Vad som är sant eller osant framställs som en fråga för vars och ens fria val, tycke och smak, oberoende av hur verkligheten ser ut. Kanske det rentav inte existerade någon ”verklighet” utanför det godperspektiv som öppnas i de olika sociala mediebubblorna? Här görs på den mer sofistikerade nivån en koppling till den så kallade postmodernismen, det vill säga de uppfattningar som formades i det sena 1900-talets filosofiska debatt om att sådant som man trott var företeelser i den objektiva verkligheten, exempelvis könsskillnader, egentligen är sociala konstruktioner. Inte sällan spårade här den grundläggande insikten att vår kunskap är begreppsligt konstruerad ur och gled iväg mot uppfattningar att det inte fanns någon objektivt verklighet utanför dessa begrepp och konstruktioner överhuvudtaget – att allt handlar om olika perspektivbundna ”diskurser”.

Som motvikt mot ”okunskapssamhället” har det startats olika initiativ för så kallad faktakoll, där de mer etablerade medierna, ibland i samarbete med officiella myndigheter, erbjuder människor information om hur det i verkligheten förhåller sig med det ena eller andra påståendet som florerat i sociala medier eller politisk debatt. Sant eller falskt? Genom information som ger svar på den frågan är tanken att människor som fått ”fakta i målet” ska kunna bilda sig en verklighetstrogen uppfattning om hur världen ser ut, vad som händer i samhället och vad som hänt i historien.

Mycket som kommit ut av detta har varit lovvärt. Men på ett djupare filosofiskt plan kan man befara att vi som reaktion mot ”okunskapssamhället” är på väg att få något av en renässans för en gammaldags faktapositivism (eller kanske man ska kalla det ”faktafetischism”) där man bortser från en mer än hundraårig epok av kritisk kunskapsfilosofisk utveckling – hermeneutik, fenomenologi, pragmatism.⁴⁶ Vad denna kritiska tradition visat är att kunskapsutveckling inte är en enkel fråga om att bara samla in fakta och sprida information om dessa fakta.

Visst understöd fick upphöjelsen av ”fakta” som kunskapens källa i informationsteknikens barndom, där uppfattningen spreds att kunskap om verkligheten alltid bara ligger en knapptryckning bort. I denna bild suddas gränslinjen mellan enkel information och djupare kunskap ut. Det formas en föreställning att kunskap är något

46 En översiktlig framställning av denna filosofiska diskussion, skriven i folkbildande anda, finns i Bernt Gustavssons bok *Kunskapsfilosofi* (2001).

objektivt som finns därute och bara kan hämtas in som man plockar äpplen ur ett träd. (Det ironiska är att det är samma föreställning om kunskap via knapptryckning som ligger bakom faktaresistensen, den form av kunskapsinhämtning som visat sig handla om att plocka en massa ruttna äpplen och koka ihop dem till en soppa allt efter vars och ens smak).

Man brukar säga att fakta talar för sig själva – att ”fakta sparkar” för att låna Gunnar Myrdals uttryck.⁴⁷ Men så är det faktiskt inte. Som språkliga kunskapsbärare finns fakta bara efter det att någon valt ut dem, sållat fram vissa företeelser ur verklighetens outtömliga vimmel, lyft fram dem i förgrunden och upphöjt dem som betydelsefulla. Vilka frågor ställer vi, och varför? Det styr vilka fakta vi söker, vad som blir viktigt och relevant, vad som lyfts fram och vad som försvinner i bakgrunden.

Det vi sållat fram måste sedan tolkas, och dessa tolkningar formas i sin tur av, och fogas in i ett sammanhang, ett narrativ – något vi vill berätta om världen. Vad är det vi vill berätta, och varför? Vartenda faktum vi sållat fram må vara sant taget för sig, men det sammanhang de fogas in i kan likväl vara ytterst diskutabelt och tvivelaktigt, mer eller mindre präglad av sociala, kulturella och politiska intressen och av de olika livsvärldar vi lever i, liksom av de olika begrepp vi skapat som verktyg för att genomföra detta fiskafänge i verklighetens ocean. Visst finns det en verklighet där ute, som är oberoende av våra begrepp och diskurser, men den är inte omedelbart tillgänglig för oss. Vad vi kan uppnå är en ”sanningslik” kunskap, dvs vi kan röra oss framåt genom grader av sanning (men, finns det anledning att påminna postmodernisterna, på den vägen har vi faktiskt kommit rätt långt både när det gäller att utforska världen och konstruera de mest häpnadsväckande artefakter!).⁴⁸

Faktafetischismen innebär också en objektivering, ett förtingligande av kunskap som bortser från att kunskap alltid har en subjektiv sida. Den bärs av människor som en integrerad del av deras personlighet och den tolkas och förstås som en del av ett personligt och socialt sammanhang som styr kunskapsprocessen i olika riktningar i olika delar av samhället. Återigen: vad är det man vill veta? Och varför? Vad är det vi kan veta, utifrån den förförståelse varmed vi närmar oss världen? Hur ser det erfarenhetsrum ut som vi lever i, och hur ter sig vår framtidshorisont? All kunskaps-

47 Jag har inte kunnat finna källan till detta mycket ofta citerade uttalande av Myrdal. Egentligen stämmer det ju inte särskilt bra med det synsätt han gav uttryck för i sina grundläggande arbeten om värderingar och objektivitet i samhällsvetenskaperna.

48 Begreppet ”sanningslikhet” har jag lånat från Ingvar Johanssons bidrag till nummer 23 av Hans Larsson- samfundets skriftserie *Insikt och handling* (2015), där denne på ett mycket klargörande sätt går igenom fyra forskningsethos: upplysningsethoset, värderingsethoset, postmodernismethoset och nyupplysningsethoset, där det senare ligger nära den så kallade kritiska realismens syn på hur vi kan få kunskap om verkligheten och förstå dess utveckling utan att hamna vare sig i faktapositivism eller konstruktivism. Om den kritiska realismen kan man läsa i Berth Danemark, Mats Ekström & Jan Ch Karlsson, *Att förklara samhället* (1997), eller i Anders Hylmös uppsats *Från ontologi till ideologi* (2007), som finns att hämta på nätet.

utveckling, allt *lärande* i samhället är djupt beroende av svaret på sådana frågor, som handlar om människors sociala *praxis*. Den är tidsbunden, den är klassbunden och den är personlig.

Det är i detta grumliga vatten som dessa till synes ”hårda fakta” sjunker ner och förvandlas till något vi kallar kunskap – eller okunskap. Vad man än må säga om detta måste man nog konstatera att föreställningen att man enbart genom att bekantgöra människor med fakta kan besegra deras okunskap, hur goda syften den än må ha, är ganska naiv.

Kort sagt: även om en sådan också är i högsta grad nödvändig så räcker det inte med ”faktakoll”.

*

När man väl fått syn på detta komplexa sammanhang öppnas blicken för hur utslag av en naiv kunskapsuppfattning florerar i olika former på en rad områden i samhället.

Inte minst finns det i arbetslivet en motsvarande inskränkt uppfattning om hur kunskap uppkommer, utvecklas och sprids. Det finns sålunda en föreställning om att kunskap är något allmänt och abstrakt, något man ”tillägnat sig” ungefär som vore det ett ting, något man äger och kan lagra i ett inre förråd, för att sedan ta med sig till arbetsplatsen som en slags tillbehör till ens person. Genom sin utbildning tänks människor ha samlat på sig kunskaper som små boxar de bär i sin ryggsäck, färdiga att packas upp, öppnas och brukas i arbetet. Frågan om vilken kunskap man besitter avgörs av vilka dessa boxar är, hur många och hur välfyllda.

Här återkommer bilden av kunskap som något yttre, objektivt, förtingligt, sammanhangslöst och statiskt – som *meriter*. Ett mer dynamiskt perspektiv öppnar sig om vi istället talar om kunskap som en utvecklingsprocess, som *lärande*. Här visar all didaktisk forskning att ett avgörande moment i kunskapsutvecklingen/lärandet, såväl för den enskilde som för de verksamheter hen är indragen i, är sådant som reflektioner över den egna praktiken och samverkan och kommunikation med omgivningen i konfrontation med verkligheten – en verklighet som består av oklart definierade situationer som måste tolkas, bedömas och hanteras, det vill säga något helt annat än de snävt definierade ämneskunskaper man tillägnar sig i den utbildnings- och forskningsvärld som ens formella meriter faller tillbaka på.⁴⁹ Meritokratismen har här medverkat till en *akademisering* av en rad yrken och verksamheter i samhället, mest påtagligt kanske på områden som handlar om vård, skola och omsorg.

Visst spelar också arbetslivserfarenheter in när människor värderas på arbetsmark-

⁴⁹ En utmärkt sammanställning av modern didaktisk forskning ges i Staffan Larsson, *Vuxendidaktik: Fjorton tankelinjer i forskningen om vuxnas lärande* (2013).

naden. Men i grunden landar det mer och mer i dessa boxar. I meritokratismens ideal är det särskilt viktigt att synliggöra dessa boxar, för först som sådana är ens kunskaper mätbara och jämförbara med andras. De är "humankapital" i ordets bokstavliga betydelse, något var och en "äger", och som sådant kvantifierbart i form av mänskliga produktionsfaktorer i nationalräkenskaper och företagskalkyler.

Vad dessa föreställda kunskapsboxar innehåller är vad som i vetenskapligt språkbruk kallas *kodifierad* kunskap, det vill säga befintlig kunskap som är klädd i ord eller siffror och kan hanteras i den digitala teknikens ettor och nollor – och därmed är lätt ersättbara av AI-teknik. Men som mått på vad människor *kan* berättar det bara halva historien, om ens det. En lika viktig beståndsdel i kunskapsprocessen är de *icke-kodifierade* kunskaper vi alla utvecklar i livet (ett besläktat, äldre begrepp är "tysta kunskaper").⁵⁰ De har sina egna källsprång knutna till erfarenhet, livsvärld och praxis (en praxis som ju idag också innefattar former av tyst kunskap som utvecklas kring handhavande av digital teknik). De har sina egna lärprocesser i den arbetsgemenskap man verkar i och det liv man lever.

I denna dubbla bild ställs vi inför en syn på kunskapsutvecklingen som ligger långt bortom det vanliga receptet när man inom olika verksamheter vill satsa på personals kunskapsutveckling. Men vill "tillföra" kunskap, som det heter: det tänks nästan alltid enbart kunna åstadkommas utifrån, genom kurser eller andra utbildningsinsatser på betald arbetstid – att sedan läggas till i vars och ens meritförteckning.⁵¹

Det är genom samspelet mellan denna icke-kodifierade kunskap och den kodifierade kunskapen man har i sin "box" som en dynamisk och skapande kunskapsutveckling har bäst förutsättningar att äga rum. Det är här innovationer föds, det är här nya metoder och tankar växer fram. Om någonstans är det här det finns en omedelbart *produktiv* potential av ökad jämlikhet i form av ökade möjligheter för människorna i arbetslivet att utifrån sina *olika* förutsättningar utveckla sina inneboende förmågor. Detta gäller inte minst i det perspektiv som handlar om global konkurrenskraft. I den teknologiska utvecklingsfas där mer och mer av den kodifierade kunskapen kan tas över, kopieras och spridas genom den digitala tekniken, blir en allt viktigare utvecklingsfaktor hur kodifierad och okodifierad kunskap kan *smältas samman* i arbetslivet.

50 I vilken utsträckning AI också kan ersätta praktiska, icke-kodifierade och tysta kunskaper är en omdiskuterad fråga. Här finns det anledning att hänvisa till det allmänna råd som ges i Erik Brynjolfsson & Andrew McAfees bok *Den andra maskinåldern* (2015): "en sak vi lärt oss av den digitala utvecklingen är att man aldrig ska säga aldrig". För en diskussion, se Ingvar Johansson: "Tacit knowledge revisited" (2015).

51 För att närmare studera detta – utvecklingen av arbetslivet från lärande till kunskapsproducerande organisationer – se Tankeverksamhetens publikationer *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* av Paul Adler (2013), med förord av Anders Nilsson och Örjan Nyström, som också skrivit utförligt i ämnet i rapporten *Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen* (2014).

Kanske vi hellre än att använda det urvattnade och missvisande begreppet kunskapssamhälle bör tala om *kognitionssamhället*, och istället för kunskapsintensiva tala om *kunskapsproducerande* arbetsplatser. Då förlorar den höga värderingen av formella kunskapsmeriter en hel del av sin giltighet.

*

Ett annat område där (fakta-)kunskapsappellen ljuder starkt idag är skolans värld, där som vi sett så mycket av människors startmöjligheter i livet avgörs, och – liksom i arbetslivet – så mycket av deras utvecklingsmöjligheter förkvävs.

Här har vi under ett par decennier hört återkommande paroller om ”mer kunskap i skolan”, och det är alltför ofta samma inskränkta syn på hur människors kunskap uppkommer, utvecklas och sprids som ekar. Retoriskt knyter man an till en uppgörelse med något man kallar ”flumskolan”. Några daterar dess segertåg till 1970-talet, i en anspelning på ”arvet från 1968”, och en nostalgisk övertygelse att det var bättre förr. Andra mer seriösa debattörer hänvisar till skrivningar i de senaste läroplanerna (1994 och 2011), som man menar inspirerats av postmodernistisk humbug.

Men även om dessa läroplaner i kombination med en allmän diskurs- och identitetsteoretisk tendens i samhället i viss mån lett kunskapssynen på avvägar så finns här också ansatser till ett fördjupat synsätt som det finns anledning att ta vara på. Självklart måste allt kunnande inbegripa och i vissa avseenden grundas i rena fakta-kunskaper.⁵² Men dessa kan enbart vara *en* aspekt av allt kunnande, och måste alltid kopplas till vissa färdigheter, viss förförståelse och viss förtrogenhetskunskap, i sin tur inbäddad i någon form av sammanhang och aktivitet som all in- och utlärnin-
g måste beakta. Ett sådant synsätt på lärande och undervisning har äldre rötter än det sena 1900-talets postmodernism, nämligen i den amerikanska pragmatismen i början av förra seklet, närmare bestämt i John Deweys bok *Demokrati och utbildning* från 1916, som varit mycket inflytelserik, inte minst i den svenska arbetarrörelsens utbildningspolitiska debatt.⁵³

I skolan liksom i arbetslivet har synen på kunskap en segsliten tradition av snävt fokus på mätbara faktakunskaper som det inte finns någon anledning att återuppliva. Idag utvecklas ett negativt inflytande på detta område också av resultatstyrning

52 Detta sista påpekande måste tyvärr göras mot bakgrund av att läroplanernas kunskapssyn i vissa sammanhang rasat iväg i extrema ståndpunkter där faktakunskaper betraktas som praktiskt taget överflödiga. Läroplanerna för historia tenderar exempelvis mot en uppfattning att det inte behövs något ”steg 1” i historiekunskapen, som består i en grundläggande kronologisk kunskap om vad som hänt i det förflutna. Eleverna tänks utan sådana kunskaper kunna gå direkt på ett ”steg 2” där de utan sådana förkunskaper tänks kunna föra en slags metahistorisk diskussion om historiska tolkningar och aktuellt historiebruk.

53 Om Dewey och den amerikanska pragmatismen, se Gustavsson (2001), s. 136ff.

och dokumentationskrav enligt New Public Management-principer, och detta på ett sätt som faktiskt står i konflikt med den kunskapssyn som läroplanerna propagerar. De kunskapskrav som formuleras där som basis för betygssystemet är, som en bred läraropinion framhållit, diffusa och ganska obrukbara för att mäta elevernas kunskaper. Vad de i verkligheten gör är att erbjuda kriterier för lärarnas betygsättning som i sin tur får styra deras undervisning. Kort sagt: det är betygen, de formella meriterna, som kunskapskraven i praktiken styr mot, inte elevernas reella kunskapsutveckling. Förhärskande blir vad kritiska pedagoger kallar en "baklängespedagogik", där eleverna i början av varje kurspass vill ha information om vad de förväntas lära sig – "vad som kommer på provet". Lärarna drivs att ställa om hela sin undervisning efter de återkommande nationella standardproven, som idag på försök genomförs även på lågstadiet (och i sin tur blivit mått på de olika skolornas konkurrenskraft på "marknaden"). Systemet skapar en efterfrågan på genvägar till en i förväg definierad kunskap, sönderstyckad i examineringsanpassade bitar, och utestänger eleverna från alla de omvägar och insikter om sammanhang där all verklig kunskapsutveckling sker.

Det är dessa boxar igen, där kunskapen stängs inne för att bli mätbar, i syfte att i sin tur bli "meriterande".

*

Diskussionen om kunskap och kunskapsutveckling berör något av en kärnfråga i en modern politik för sociala investeringar i globaliseringens och digitaliseringens epok. Det handlar om att forma en sammanhållen politik för att mobilisera och utveckla samhällets mänskliga resurser. Inte minst blir detta helt centralt i och med att vi av demografiska skäl står inför en längre period av arbetskraftsbrist, samtidigt som den digitala tekniken i kombination med globaliseringens förändring av den internationella arbetsfördelningen snabbt håller på att förändra kraven på arbetskraften.

Här står i många avseenden meritokratismen i vägen.

Det finns ett område där denna utmaning kan ges konkret gestalt, nämligen när det gäller att skapa ett nationellt system för *validering*, som samtidigt är flexibelt anpassat till kompetensbehoven inom olika verksamheter.

Validering handlar om att utveckla och tillämpa systematiska metoder för att utvärdera och dokumentera kunskaper och färdigheter man förvärvat vid sidan av det formella utbildningsväsendet. I mer begränsad mening kan validering på så sätt vara en form av meritering, som ger tillträde till det ena eller andra yrket. Men att validera vad man redan kan och vet kan också användas som vägledning för vad man behöver lära sig – för vidare studier. I praktiken används validering idag oftast för att utvärdera arbetslösa invandrares i hemlandet erövrade yrkes- och utbildningsmeriter, det

vill säga i en slags testverksamhet. Men ser man valideringsbegreppets tillämpning i arbetslivet som helhet och ser alla dess kunskapsfilosofiska implikationer, så öppnar det för en praktisk underminering av en kunskapssyn som i alla tider gynnat över- och medelklassens i meritokratismen grundade privilegier. Validering berör också den trängande uppgift jag var inne på ovan, hur man ska utveckla förmågan att i arbetslivet förena kodifierad och okodifierad kunskap till en skapande helhet.

Valideringskonceptet gör således upp med föreställningen att lärande bara pågår i traditionella inlärningsinstitutioner (på kurs, i skolan). Istället vänds uppmärksamheten mot det lärande som pågår kontinuerligt i människors vardag – i arbetet, i det sociala livet, genom media och så vidare. Lärandet framstår som inte bara en livslång utan också en *livsvid* process. Det betyder exempelvis att samhällets kunskapsnivå inte bara kan mätas genom att jämföra insatser och resultat i det formella utbildningssystemet. Det handlar om hur samhällslivet i allmänhet och arbetslivet i synnerhet förmår utveckla *lärande livs- och arbetsmiljöer*.

Traditionell kunskapssyn har, som vi varit inne på, betytt att den enda kunskap som ”räknats” varit *påståendekunskapen* – saknar man den, eller förmåga att översätta sina kunskaper i påståendekunskapens form, anses det att man saknar kunskap helt och hållet. Detta synsätt har på ett mycket djupgående sätt präglat hela vårt utbildningssystem, inklusive vuxenutbildningssystemet. Mot detta ensidiga synsätt riktar valideringsbegreppet fokus mot *färdighets- och förtrogenhetskunskaperna*, det vill säga de former av kunskap som är sammanhangs- och situationsbunden på ett för individen specifikt sätt, beroende på hennes erfarenheter och livs- och arbetsförhållanden.

En fördjupad förståelse för valideringsbegreppets implikationer öppnar också för tankar kring hur själva skolsystemet och dess plats i samhällets samlade kunskapsproduktion kan förändras. Precis som i arbetslivet finns i skolsystemet ett inrotat institutionellt mönster för hur lärande går till, hur det utvärderas och hur det vägleds och understöds, som har visat sig ha starka destruktiva drag för en stor del av befolkningen. Valideringsbegreppet pekar inte bara på vikten av att uppmärksamma det lärande som utvecklas utanför skolan/utbildningssystemet, utan ställer också frågor om hur själva skolsystemet kan förändras för att utvecklas som ett integrerat verktyg i det livslånga och livsvida lärandet. Information om människors reella kompetenser kan också ge underlag för utformningen av en mer flexibel, individanpassad vidareutbildning.

Slutligen har validering också en uppenbar förändringspotential riktad mot arbetslivet. Valideringsinsatser riktas idag nästan uteslutande mot arbetslösa, och mot individen. Men de kan också sättas in bland yrkesverksamma, på arbetsplatsen, mot kollektiv och arbetsorganisationer. Men valideringsinstrumentet kan också användas för en värdering av arbetsorganisationen. Jag var i avsnitt 5 ovan inne på att all

kunskapsutveckling hänger oupplösligt samman med *verksamhetsutveckling*. I vilken grad är den ena eller andra arbetsplatsen en lärande arbetsorganisation, hur förmår den ta i bruk och utveckla de anställdas verkliga kunskaper? Med en sådan tillämpning på arbetsorganisationen kan valideringens traditionella inriktning på individen kompletteras med en mer kollektiv ansats mot validering av arbetslag eller hela arbetsplatser. Varför lär de sig så lite/mycket på den arbetsplatsen jämfört med andra liknande arbetsplatser? Varför förmår den arbetsplatsen i så ringa/hög grad ta tillvara de anställdas kunskaper?

Dessa dimensioner av valideringsbegreppet har emellertid varit praktiskt taget frånvarande i den spridda och osystematiska debatt som förts kring begreppet sedan det började komma i svang under 1990-talet. Men också i det mer begränsade institutionella perspektivet som handlar om att etablera en nationell, sammanhållen struktur för hur valideringsverksamheten ska bedrivas har anmärkningsvärt lite hänt. LO:s regionala organisation i Göteborg tog initiativ till en partssammansatt projektverksamhet kring validering i samarbete med kommunen och arbetsförmedlingen redan 1999.⁵⁴ Den första offentliga utredningen i frågan publicerades 2001, och rekommenderade inrättandet av ett nationellt valideringscentrum. Sedan dess har utredningarna avlöst varandra: en departementsskrivelse 2003, tillsättandet av en valideringsdelegation 2008 som gav ett utredningsuppdrag till Yrkeshögskolan, en ny departementsskrivelse 2016 och nu senast en ny valideringsutredning med uppgift att redovisa sitt uppdrag senast vid ingången till 2020.

Varför denna tjugoåriga långbänk i en fråga vars trängande aktualitet bara ökat under tiden – dels genom den omfattande invandringen, dels genom den växande arbetskraftsbristen och svårigheterna att matcha tillgång mot efterfrågan på arbetsmarknaden? Orsakerna må vara flera. Att integrera valideringsinsatser i ett sedan många decennier djupt inrotat utbildnings- och arbetsmarknadssystem är ingen okomplicerad sak. Men man kan inte bortse från att meritokratismens värden, med tillhörande kunskapsideal, som dessa system är genomsyrade av, har haft betydelse i sammanhanget. Här finns många ”vested interests” i både arbetslivet och utbildningssystemet som vill ha ett ord med i laget.

Slutligen en viktig anmärkning kring vad validering ofta är i verkligheten idag, jämfört med dess inneboende potential för utvecklingen av ett livslångt lärande. Validering kan användas för att skapa en plattform för människors kunskapsbehov och, som jag varit inne på, lärandets kvalitet i den arbetsorganisation de ingår i. Men vali-

54 Efter ett decennium av projektverksamhet kring valideringsfrågan samlade Anna Johansson, Anders Nilsson och Örjan Nyström erfarenheterna såväl i ämnets allmänna dimensioner som i konkreta frågor kring arbetsmetoder och organisation i rapporten *Mål och medel med validering: Erfarenheter och synpunkter från LO-Facken i Göteborg* från 2001, utgiven i serien ”Rapporter från LO Göteborg”.

dering kan också användas som en ren testverksamhet där individen får ”visa vad hen går för”. I det senare fallet landar det återigen i insamlande och mätande av meriter.

Meritokratin kryper in bakvägen.

Om sedan inte bara studier utan också arbets- och livserfarenheter i stor skala börjar testas och dokumenteras på likartat sätt som ett led i ett meritokratiskt system börjar vi kanske till slut se hela livet som en insamling av meriter, som stadier i en karriär där hela tillvaron inordnas i ett arbetsmarknadsperspektiv!⁵⁵

Och allra sist i detta avsnitt: det finns naturligtvis alltid en risk att en jämlikhetsivrande kritik av meritokratismens kunskapssyn slår över, och man hemfaller åt att försöka skyla över eller sudda ut existerande kunskaps- och kompetensskillnader. Här som eljest i jämlikhetsdebatten handlar det inte om nivellering, att förespråka *likhet*. Vad det gäller är att forma ett samhälle där var och en utifrån sina förutsättningar ges maximala möjligheter att förverkliga sin inneboende utvecklingspotential – som människa, som mänsklig resurs i samhällsbygget och som medborgare i en utveckling av ett demokratiskt samhälle.

13. Jämlikhet och social rörlighet

I den första rapport Tankeverksamheten gav ut år 2011 efterfrågade Anders Nilsson och jag en *Ny strategi för jämlikhet*, som rapporten rubricerades. Efter en kort inledande diskussion om dominerande fält i den traditionella socialdemokratiska diskussionen i ämnet – inkomstutjämning genom omfördelande skattesystem, sammanhållen lönebildning, säkrande av behovsstyrda och offentligt finansierade välfärdstjänster och en jämlik skolutbildning – konstaterade vi att något annat måste tillföras. Vi måste finna ”andra kompletterande kraftfält för jämlikhetspolitiken”.

Vi fann som övergripande värde för sådana kraftfält en jämlikhetspolitik med större fokus på *ökad social rörlighet*, såväl mellan generationerna som inom generationerna. Mer allmänt uttryckt insatser såväl inom reproduktionens som inom produktionens område. Det förra pekade mot en utveckling av familjepolitiken, särskilt då tidiga insatser för barns utveckling, det senare mot en utveckling av arbetslivspolitik.

Denna tanke utvecklade vi i den året efter utkomna boken *Jämlikhetsnormen*, där vi i slutet av det avslutande kapitlet ”Jämlikhet och social rörlighet” skrev att

social rörlighet inte är något nollsummespel, där framgång för den ene måste betalas med bakslag för den andre. Vi kan alla röra oss framåt från den sociala position där vi befinner oss – livet igenom – om möjligheter för detta skapas. Vad som sedan definieras som ’framåt’ ser naturligtvis olika ut för olika människor. Det kan kanske lika gärna leda ’åt sidan’ som ’uppåt’. Det kan rent av leda ’nedåt’ för den som tröttnat på sin position i hierarkiernas övre

55 En synpunkt jag hämtat från Larsson (2013), s. 45.

regioner eller inte längre platsar där. För dem alla gäller det att tillgängliggöra flera framåtriktade vägar.⁵⁶

Vad vi tänkte oss som en modern och nyskapande strategi för jämlikhet var att ge uppgiften ett större fokus på människors individuella frihet än i den traditionella omfördelningstanken, en inriktning mot vad människor vill vara och göra om de möjligheter som står dem till buds – deras *opportunity structure*, för att låna Esping-Andersens begrepp – skulle utvidgas. Hur kan deras strävanden i detta varande och görande förändras genom reformer som vidgar deras möjlighetshorisont och öppnar blicken för alla de "olevda" liv som därmed kommer till synes? Hur kan vi öka människors möjligheter att lämna sitt "läge" då detta börjat kännas trångt, hindrande och fullt av olösliga konflikter mellan vad man är och vad man vill vara? Hur kan man slå broar mellan det man är/har varit och den man vill/kan tvingas bli i ett samhälle under snabb strukturomvandling, som också är ett samhälle av social fragmentering och omvandling av identiteter och tillhörigheter? Det handlar om en jämlikhetspolitik med syfte att bryta ner alla de former av *social instängdhet* som låser in människor i trånga rum mellan låsta våningar.

I den sedan några år uppflammande jämlikhetsdiskussionen har inom vänstern mycket lite uppmärksamhet riktats mot betydelsen av social rörlighet – kanske för att ämnet beslagtagits av liberaler under rubriken "klassresor". Men det handlar inte om individuella klassresor utan om att sätta ett helt klassamhälle på rörligare fot.⁵⁷

Det är lätt att se att denna strategi för ökad jämlikhet genom ökad social rörlighet inte kan undgå att konfronteras med de frågor kring meritokrati och meritokratism som jag brottats med i denna skrift.

Det är en konfrontation med en hel del dilemman och målkonflikter. Som jag var inne på i avsnitt 2 måste meritokratins värden, med anor från den franska revolutionens dagar, med förnyad styrka värnas mot en utveckling där pengar, vänskaps- och nätverkskorruption avgör människors möjligheter i samhället. Här finns underlag för arbetarrörelsen att bygga breda allianser med den professionella medelklassen, liksom på det ideologiska området med en socialliberalism som erkänner de sociala hindren för människors jämlika möjligheter att ta sig fram i samhället.

Men som alltid i sådana sammanhang gäller det att erkänna och begrunda de konflikter som ett sådant alliansbygge rymmer. Huvudinriktningen i denna skrift har ju

56 Nilsson & Nyström (2012), s. 348f.

57 Också OECD har börjat plädera för radikala jämlikhetsreformer där den sociala rörligheten ställs i förgrunden. I serien "Inklusive Growth" publicerades sommaren 2018 rapporten *A broken social elevator? How to promote social mobility*, där man undersöker vad som krävs för att öka den sociala rörligheten. OECD kommer fram till en agenda för en långtgående social investeringspolitik som minner om ett traditionellt socialdemokratiskt reformprogram. På nästan varje punkt har Sverige de senaste decennierna har rört sig i motsatt riktning.

varit att visa att de meritokratiska idealen rymmer självmotsägelser och ihåligheter som under trycket av klassamhällets konflikter lätt förvandlar den till ett försvar för privilegier – till *meritokratism*. Som sådan används meritokratiska värden för att underbygga en teknokratisk exklusivitet, där människors utvecklingsmöjligheter hindras och sociala positioner hägnas in i smala korridorer – där, kort sagt, den sociala rörligheten inskränks. Det finns sålunda otaliga exempel på hur yrkesgrupper och professioner i samhället driver ursprungligen berättigade krav på formella meriter för långt i syfte att försvara privilegier och snäva särintressen. Olika områden är härvidlag mer eller mindre djupt präglade av etablerade yrkeshierarkier och befattningsgränser.

Problem i samband med sådant har vi som sagt sett exempel på i den tröga introduktionen av validering. Likartade problem blev omedelbart synliga då LO-förbund under parollen ”det goda arbetet” försökte öka möjligheterna till utveckling i arbetet och breddning av kompetenser och ansvar för sina medlemmar. I båda fallen handlar det om att introducera åtgärder som bygger på att det måste finnas en mångfald av meriter, olika måttstockar, olika vägar för tillträde till sådana positionsförflyttningar som bryter ner den rådande arbetsfördelningens hierarkier. LO-projekten stötte på motstånd på tjänstemannanivå, där man fruktade att ”meriterade” positioner och därtill hörande social status skulle undergrävas. Samma problem uppkommer om man vill förverkliga parollen om ett kunskapsproducerande arbetsliv som inkluderar arbetskollektiven som helhet.

Synen på meritokrati och meritokratism rymmer kort sagt ett frö till konflikter mellan arbetarklass och medelklass. Den berör alltså ytterst den breda klassmässiga basen för den svenska välfärds- och arbetsmarknadsmodellen.

När det gäller att handskas med dessa konflikter är det viktigt att se att det idag finns en allvarlig förbindelse mellan meritokratism som värn av yrkes-, utbildnings- och statusprotektionism och den allmänna utvecklingen av arbetsmarknaden. Ibland talas det om att det så kallade tjänstesamhället är på väg att förvandla alla till medelklass. Men det är inte det vi ser hända, särskilt inte om vi lyfter blicken över Sveriges gränser. Vad som då breder ut sig är en växande polarisering. Å ena sidan en socialt instängd grupp med låg utbildning, otrygga anställningsförhållanden, små inkomster, dålig hälsa och många unga som misslyckas i skolan. Å andra sidan strata med hög utbildningsnivå och stark marknadsposition, goda inkomster, bra hälsa och barn med utmärkta livschanser; och ett växande gap mellan dessa poler i klasstrukturen. På randen av detta gap hisnar en växande del av en tidigare etablerad medelklass som ser sina trygga positioner hotade, samtidigt som fallhöjden ökar. För dem kan meritokratismen tjäna som en försvarsposition mot en hotande deklassering.

Konflikter inom den breda folkliga intressegemenskap som socialdemokratin byggt sin maktställning på kan bara lösas utifrån en gemensam uppfattning om samhälls-

problemen, och en samsyn kring ett folkligt samhällsintresse som förmår hålla stand mot överklassens särintressen – ”folkets väl går före storfinansens!” Att värna en sann meritokrati samtidigt som man ifrågasätter meritokratismen blir då en viktig del i en socialdemokratisk strategi för förena en politik för ökad social rörlighet med en bevarad allians mellan arbetarklass och medelklass.

Denna allians vacklar idag, vilket är på väg att få allvarliga politiska konsekvenser.

Referenser

Adler, Paul, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap*, Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg 2013.

Ahlin, Lars, *Tåbb med manifestet: Historien om hur Tåbbs livsstil växte fram*, Tide n 1943.

Barry, Brian, ”Chance, Choice and Justice”, *Nomos XXIV: Ethics, Economics and the Law*, New York University Press 1989.

_____, *Why Social Justice Matters*, Polity 2005.

Brante, Thomas, *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*, Liber 2014.

Brante, Thomas, Eva Johnsson, Gunnar Olofsson & Lennart G Svensson, *Professionerna i kunskapssamhället: En jämförande studie av svenska professioner*, Liber 2015.

Brennan, Jason, *Efter demokratin: Argument för ett nytt styrelseskick*, Timbro 2017.

Brynjolfsson, Erik & Andrew McAfee, *Den andra maskinåldern: Arbete, utveckling och välbefinnande i en tid av lysande teknologi* (2014), Daidalos 2015.

Caramani, Daniele, ”Will vs Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique of Party Government”, *American Political Science Review*, Volume 111, Issue 1, February 2017, s. 54-67.

Clarke, Gregory, *The Son also Rises: Surnames and the History of Social Mobility*, Princeton University Press 2014.

Danemark, Berth, Mats Ekström & Jan Ch Karlsson, *Att förklara samhället*, Studentlitteratur 1997.

Dewey, John, *Demokrati och utbildning* (1916), Daidalos 1999.

Esping-Andersen, Gøsta, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity 1990.

_____, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie: Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet*, Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg 2013.

Gidron, Noam & Peter A Hall, ”The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right”, *British Journal of Sociology* 2017.

Goude, Nils, Sten Sjöberg, Andreas Karlsson, Carl F. Lindahl, Sven Jerstedt & Knut

- Johansson (red.), *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, Landsorganisationen 1951.
- Gustavsson, Bernt, *Kunskapsfilosofi: Tre kunskapsformer i historisk belysning*, Wahlström och Widstrand 2001.
- Gustavsson, Sverker, Claes-Mikael Jonsson & Ingemar Lindberg, *Vad krävs för att rädda demokratin?*, Premiss 2018.
- Haye, Christopher, *Twilight of the Elites: America after Meritocracy*, Crown 2012.
- Holmqvist, Mikael, *Djursholm: Sveriges ledarsamhälle*, Bokförlaget Atlantis 2015.
- Hylmö, Anders, *Från ontologi till ideologi: En undersökning av den kritiska realismen som sociologisk vetenskap*, uppsats i sociologi 41-80p, Lunds universitet 2007.
- Höög, Victoria & Anna Tunlid, *Insikt och handling nr 23: Temanummer om vetenskapligt ethos i efterkrigstidens Sverige*, Hans Larsson samfundet 2010.
- Johansson, Anna, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Mål och medel med validering: Erfarenheter och synpunkter från LO-Facken i Göteborg*, LO Göteborg 2001.
- Johansson, Ingvar, *Förtjänst och globalisering – fallet Zlatan*, Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg 2015.
- _____, "Tacit knowledge revisited", Niklas Juth & Gert Helgesson (red): *Patients, Values and Medicine: Hommage à Niels Lynøe*, 2015, s. 69-81.
- Karleby, Nils, *Socialismen inför verkligheten: Studier över socialdemokratisk åskådning och nutidspolitik* (orig. 1926), Tjänstemännens socialdemokratiska förening 2018.
- Kohn, Alfie, "Why Incentive Plans Cannot Work", *Harvard Business Studies*, oktober 1993.
- Larsson, Staffan, *Vuxendidaktik: Fjorton tankelinjer i forskningen om vuxnas lärande*, Natur & kultur 2013.
- Lasch, Christopher, *Eliternas uppror och sveket mot demokratin*, SNS förlag 2006.
- Molander, Per, *Ojämlighetens anatomi*, Weylers förlag 2014.
- Morel, Nathalie, Bruno Palier & Joakim Palme (red.), *Towards a Social Investment Welfare State: Ideas, Policies and Challenges*, Policy 2012.
- Myrdal, Alva & Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan* (1934), Nya Doxa 1997.
- Nilsson, Anders, *Underbara dagar framför oss: Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv för hållbar storstadsutveckling i kunskapssamhället*, Arbetarkommunerna i Stockholm, Göteborg och Malmö 2012.
- Nilsson, Anders & Örjan Nyström, *Den sociala demokratins andra århundrade? Pusselbitar till en ny reformistisk strategi*, Atlas förlag 2005.
- _____, *Jämlikhetsnormen*, Tankeverksamheten/ABF Göteborg 2012.
- _____, *Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen*,

- Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg 2014.
- _____, *Högerpopulismen och jämlikheten – en essä*, Landsorganisationen 2018.
- Nyström, Örjan, "Mellan prestationsbaserad rättvisa och behovsbaserad solidaritet", *Fronesis* nr 32-33, 2010, s. 68-85.
- OECD, *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*, 2018.
- Piketty, Thomas, *Kapitalet i tjugoförsta århundradet* (2013), Karneval 2015.
- Young, Michael, *The Rise of the Meritocracy, 1870-2033: An Essay on Education and Equility*, Thames and Hudson 1958. På svenska som *Intelligensen som överklass: Meritokratins utveckling 1870-2033*, Rabén & Sjögren 1960.
- Åhlén, David, *En annan socialdemokrati*, Premiss 2018.

Tidigare utgivet i Tankeverksamhetens rapportserie

2011

1. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ny strategi för jämlikhet* (september 2011)
2. Anna Johansson, *Obligatorisk valfrihet? Nej tack!* (november 2011)
3. Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna livschanser* (november 2011)

2012

4. Sofia Jonsson, *Trafficking i Europa* (januari 2012)
5. Erik Bengtsson, *Varför är fackföreningsrörelsen så svag i USA?* (januari 2012)
6. Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin ur svensk horisont* (februari 2012)
7. Roland Kedefors, *Jobba till 75? Om ålder, arbete och pensionering* (mars 2012)
8. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ungdomsarbetslösheten i Sverige och Leerwerk-plicht i Nederländerna* (april 2012)
9. Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna* (april 2012)
10. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Arbetsmiljörapport* (maj 2012)
11. David Ljung, *Nya tider – nya jobb: Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012)
12. Kerstin Littke, *Förutsättningar för framtidens livslånga lärande i Sverige* (juni 2012)

13. Anders Nilsson, *Underbara dagar framför oss: Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv för hållbar storstadsutveckling i kunskapssamhället* (juli 2012)
14. Christer Thörnqvist & Charles Woolfson, *Upphandlingar och nerköp: Om lagstadgad social dumpning i byggnadsbranschen* (september 2012)
15. Johan Büser & Anna Johansson, *Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister i välfärden* (september 2012)
16. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Dags att skrota "full sysselsättning"?* (november 2012)
17. David Ljung, *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (november 2012)
18. Anders Nilsson, *Nystartszoner – möjligheter, hot eller retoriskt slag i luften?* (november 2012)
19. Delvin Arsan, Tor Gustafsson & Stig-Björn Ljunggren, *Gläntan i skogen – om socialdemokratins utmaningar i en ny tid* (december 2012)

2013

20. Erik Bengtsson, Sören Mannheimer, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Att skifta överskottet i bytesbalansen till inhemska investeringar* (januari 2013).
21. Ingvar Johansson, *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm?* (februari 2013)
22. Gösta Esping-Andersen, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie: Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet* (mars 2013)

23. David Ljung, *Har vi råd att inte satsa mer på jämställdhet?* (mars 2013)
24. Lars Ag, Bo Elmgren, Helmuth Föll, Sune Gidgård & Stig Lahti, *Arbetsförsäkring åt alla!* (april 2013)
25. Peter S. Adler, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* (april 2013)
26. Anders Nilsson, *Att förstå världen* (juli 2013)
27. Sandrine Bony, Bjorn Stevens, Isaac Held, John Mitchell, Jean-Louise Dufresne, Kerry Emanuel, Pierre Friedlingstein, Stephen Griffies & Catherine Senior, *Koldioxid och klimat: Perspektiv på en vetenskaplig bedömning* (augusti 2013)
28. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Organisera eller rekrytera? En rapport om facklig förnyelse* (september 2013)
29. David Ljung, *Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?* (oktober 2013)
30. Anna Johansson, Linus Glanzelius, Jan Nilsson, Olle Ludvigsson, Pasi Sahlberg & Anders Nilsson, *Tre texter om skolan* (december 2013)

2014

31. Sheri Berman, *Socialdemokratin och skapelsen av allmänintresset* (januari 2014)
32. David Ljung, *Vad kan vi vinna på att göra de sjuka jobben friska?* (mars 2014)
33. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *Den svenska vänsterns historia* (april 2014)
34. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen* (maj 2014)
35. Colin Crouch, *Från defensiv till offensiv och framtidsytande socialdemokrati* (juni 2014)
36. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Istället för valanalys* (september 2014)
37. Örjan Nyström, *Två essäer* (oktober 2014)
38. Anders Nilsson, *Läget i världen* (december 2014)

2015

39. Ann-Sofie Hermansson, Anne-Marie Lindgren, Anders Nilsson, Örjan Nyström, Christer Persson & Levi Svenningsson, *För en jämlikhetsutredning* (februari 2015)
40. David Ljung, *Mer frihandel = fler jobb? Sysselsättningseffekter av ett frihandelsavtal mellan EU och USA* (mars 2015)
41. Ingvar Johansson, *Globalisering och förtjänst – fallet Zlatan* (april 2015)
42. Cecilia Dalman Eek, *Kris i befolkningsfrågan? Om urbanisering och jämlikhet* (maj 2015)
43. Sven Bremberg, *Förskolan, barnen och framtiden* (juni 2015)
44. Ann-Sofie Hermansson, Ingvar Johansson, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Sommarlektyr: Om Grekland, missundsjuka, Marx och sorg som flyter* (juli 2015)
45. Anders Nilsson, *Europeiska unionens grekiska kris* (juli 2015)
46. Anders Nilsson, *Vart är Kina på väg?* (augusti 2015)
47. David Ljung, *Vilken framtid har försvarsindustrin?* (november 2015)
48. Bosse Elmgren, *Ett långt brev* (november 2015)
49. Ingvar Johansson, *En död Marx, en åldrad Liedman och dagens unga vänster* (december 2015)

2016

50. Johan Lönnroth, *Palme och den socialdemokratiska utopin – en bitvis självbiografisk betraktelse* (februari 2016)
51. Ingvar Johansson, *Välfärdsstaten och globaliseringen* (april 2016)
52. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *”Klassamhälle i omvandling” och ”Det svarta hålet socialismen” – två kapitel ur en kommande bok* (juni 2016)

- 53. Örjan Nyström, *Ressentiment – socialpsyko-logiska aspekter av ojämlikhet* (augusti 2016)
- 54. Anders Nilsson, *Hillary Clinton, Keynes och olika slags keynesianismer* (augusti 2016)
- 55. Anders Lindberg, Nathalie Besér, Anders Högström, Marie Demker, Ann-Marie Ljungberg, Lars Wenander, Cecilia Dalman Eek, Anders Nilsson & Johan Flanke, *Inte bara ekonomin är bankrutt – GP från soci-alliberalism till högerpopulism* (september 2016)
- 56. Anders Nilsson, *Nyanländas väg till jobb – med appendix om hyperrealiteten* (november 2016)

2017

- 57. Stefan Carlén & Christer Persson, *Är det möjligt att nå arbetslöshetsmålet? En starkare ekonomisk politik är nödvändig* (januari 2017)
- 58. Åke Magnusson & Anders Nilsson, *Global värld – gemensam färd?* (april 2017)
- 59. Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *150 år av feminism – från kvin-nosak till jämställdhetspolitik* (juni 2017)

2018

- 60. Ingvar Johansson, *Sverige som hybridstat: Det krävs en perspektivförskjutning i synen på Sverige* (september 2018)
- 61. Örjan Nyström, *Meritokratiens värdegrund – om jämlikhet och meritokrati* (december 2018)

Samtliga tidigare rapporter kan laddas ned från www.tankeverksamheten.se.

Skickar du din e-postadress till tankeverksamheten@s-akademiker.se så ser vi till att du inte missar någonting i vår kommande utgivning.

Meritokrati är ett ideal som går tillbaka till franska revolutionens kritik av det gamla aristokratiska privilegiesamhället, och kan än i dag vara en viktig motkraft mot nätverksmygel och korruption. Örjan Nyström använder i denna rapport begreppet *meritokratism* för att beteckna hur meritokratiska argument istället används för att maskera och legitimera klassorättvisor och blockera vägarna till ökad social rörlighet.

© 2018 Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg
Rapporterna ges ut i samarbete med Tjänstemännens socialdemokratiska förening
www.tankeverksamheten.se • tankeverksamheten@s-akademiker.se

Redaktion: Ann-Marie Ljungberg & Jimmy Sand